

ANDRZEJ DZIKOWSKI

e-mail: andrzadz@wp.pl

ORCID: 0000-0002-3223-7542

DOI: 10.14746/cph.2022.1.4

En France la police n’y est pas si exacte que parmi les Romains... – odpowiedzialność z tytułu rękojmi za ukryte wady fizyczne zwierząt w prawie francuskim do końca XIX wieku

Wstęp

Historię prawa odpowiedzialności za wady fizyczne zwierząt, poczynając od powstania rękojmi za czasów edylów kurulnych, a kończąc na czasach współczesnych, wzrostu znaczenia norm konsumenckich i dążeniu do przyjęcia jednolitej koncepcji naruszenia zobowiązania, można ujmować jako ścieranie się różnych, przeciwstawnych tendencji. Jedną z aren tych zmagania były dawne prawa francuskie, w ramach których swoboda wyboru uprawnień przysługujących kupującemu w przypadku wszelkich wad fizycznych zwierząt ścierała się ze ścisłym limitowaniem katalogu wad głównych poszczególnych, wybranych gatunków zwierząt gospodarskich oraz ograniczaniem dostępności powództw.

En France la police n’y est pas si exacte que parmi les Romains... stwierdził, komentując normandzkie zwyczaje dotyczące rękojmi za wady fizyczne zwierząt, Henryk Basnage de Beauval¹. Rozdrobnienie i heterogeniczność polityczna i normatywna ziem francuskich doprowadziły to nie tylko do wielkiego zróżnicowania norm prawnych i wynikającego stąd zróżnicowania pozycji prawnej kupujących i sprzedawców zwierząt, lecz także do zagmatwania i niejasności stanu prawnego, zarówno w erze przed-, jak i postkodyfikacyjnej.

¹ „We Francji porządek [prawny] nie jest aż tak dokładny jak u Rzymian” (tłum. autora). *La coutume réformée du païs et duché de Normandie, anciens ressorts et enclaves d’Iceluy, expliquée par plus sieurs Arrrets et Reglements, et commentée*, red. H. Basnage de Beauval, Rouen 1678, s. 111.

W wielu wypadkach ujawniała się wielka siła zwyczaju – i przyzwyczajenia – prawnego, zwyczajów i przyzwyczajzeń coraz bardziej skostniałych, nieelastycznych i anachronicznych. Wzajemna nieadekwatność i niekongruencja prawa i medycyny weterynaryjnej prowadziły do stopniowego pogarszania się i pogłębiania rozbieżności między tym, co nakazane przez normy prawne, a tym, czemu miały te normy służyć. Niezależnie bowiem od czasów, miejsc, gatunków zwierząt czy rodzajów chorób nadrzędnym *ratio* rękopisem powinno być przywrócenie zaburzonej ekwiwalentności świadczeń, nie zaś kultywowanie lokalnej tradycji prawnej wbrew potencjalnym możliwościom reformatorskim, rozwojowi nauki czy wreszcie potrzebom obrotu gospodarczego.

1. Ancien régime

Truizmem jest stwierdzenie, że we Francji przedrewolucyjnej istniało kilkaset (w zależności od badań około 300–600) porządków normatywnych, które zazwyczaj², dzielone są na północne tzw. kraje prawa zwyczajowego (*pays de droit coutumier*) i południowe tzw. kraje prawa pisanego (*pays de droit écrit*), czyli opartego na prawie rzymskim (ryc. 1). Taki aprioryczny i – na pozór – jasny podział nie oddaje z pewnością skomplikowania terytorialnego (ryc. 2), jak również złożoności merytorycznej dawnych praw francuskich ani ich wzajemnych zależności³. Prowadzi jednak do ugruntowania się w edukacji i nauce mylnego wrażenia o dychotomii, heterogeniczności i ścisłym rozgraniczeniu porządków prawnych we Francji przednapoleońskiej⁴. Stwarza mity, jakoby w północnych dzielnicach monarchii francuskiej nie stosowano *ius commune* opartego na prawie rzymskim, jak również jakoby we Francji południowej nie istniały zwyczajowe prawa lokalne, w tym dotyczące badanej problematyki.

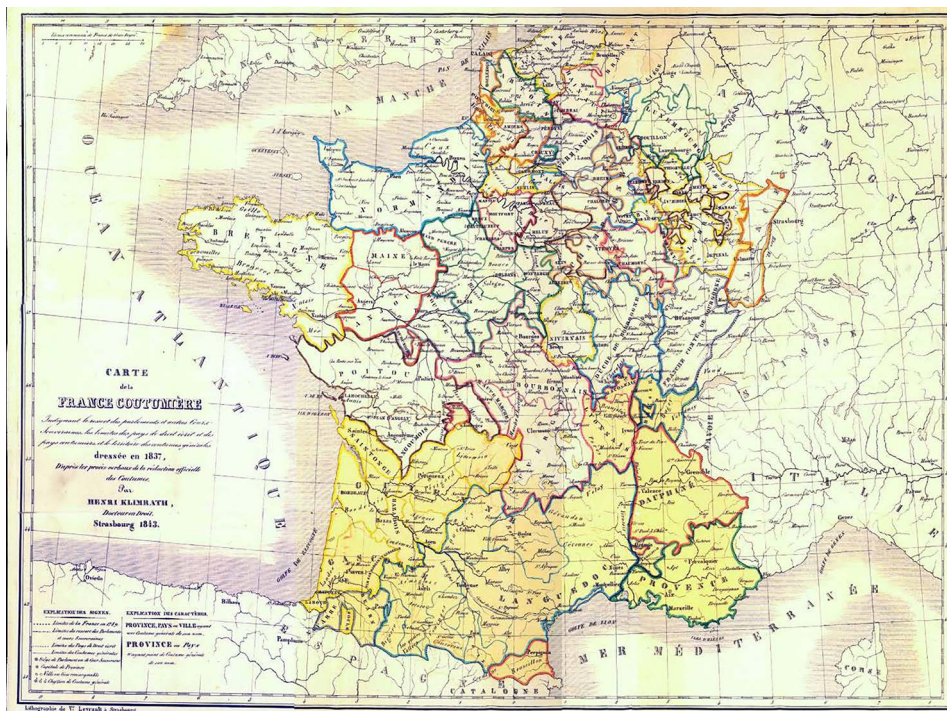
Poza prawami zwyczajowymi i obok nich stosowano również *ius commune* oparte na prawie edylskim⁵ – jako główne bądź pomocnicze źródło prawa. Prawo rzymskie w swoich późniejszych interpretacjach było prawem częściowo wypierającym, a częś-

² Monteskiusz (de Secondat baron na Brède i Montesquieu K.L.), *De l'esprit des loix* [...], Geneve 1748, ks. 28, rozdz. 4.

³ Jego liczne uproszczenia zacierają też mozaikowość drobnych, lokalnych odmian i skomplikowanych podziałów terytorialnych dawnej Francji, na podstawie których prawa sąsiednich miast mogły krańcowo różnić się od siebie, a systemy normatywne były ograniczone do obszaru jednej jurysdykcji, czyli czasem jednej gminy czy jednej parafii. Takie sytuacje występowały dawniej w całej Europie, na ziemiach francuskich i niemieckich podziały te są jednak najbardziej widoczne.

⁴ D. le Bris, *Testing legal origins theory within France: Customary laws versus Roman code*, „Journal of Comparative Economics” 2019, t. 47, z. 1, s. 1–30.

⁵ Przede wszystkim w oparciu o D. 21.1. (*Digesta seu Pandectæ Iustiniani Augusti* [w:] *Corpus Iuris Civilis I*, red. Th. Mommsen, P. Krüger, Berlin 1872). Por. R. Monier, *La garantie contre les vices cachés dans la vente romaine*, Paris 1930; V. Arangio-Ruiz, *La compravendita ni diritto romano II*, Napoli 1956; L. Manina, *Actio redhibitoria e la responsabilità per i vizi della cosa nell'Editto de mancipiis vendundis*, Milano 1994; R. Ortu, „*Aiunt ædiles...*” *Dichiarazioni del venditore e vizi della cosa venduta nell'editto de mancipiis emundis*

Ryc. 1. Zróźnicowanie praw zwyczajowych we Francji przedrewolucyjnej

Źródło: H. Klimrath, Ch. Avril, *Carte de la France coutumière: indiquant le ressort des parlements et autres cours souveraines et les limites des pays de droit écrit et des pays coutumiers et le territoire des coutumes générales dressée d'après les procès verbaux de la rédaction officielle des coutumes*, Paris 1837.

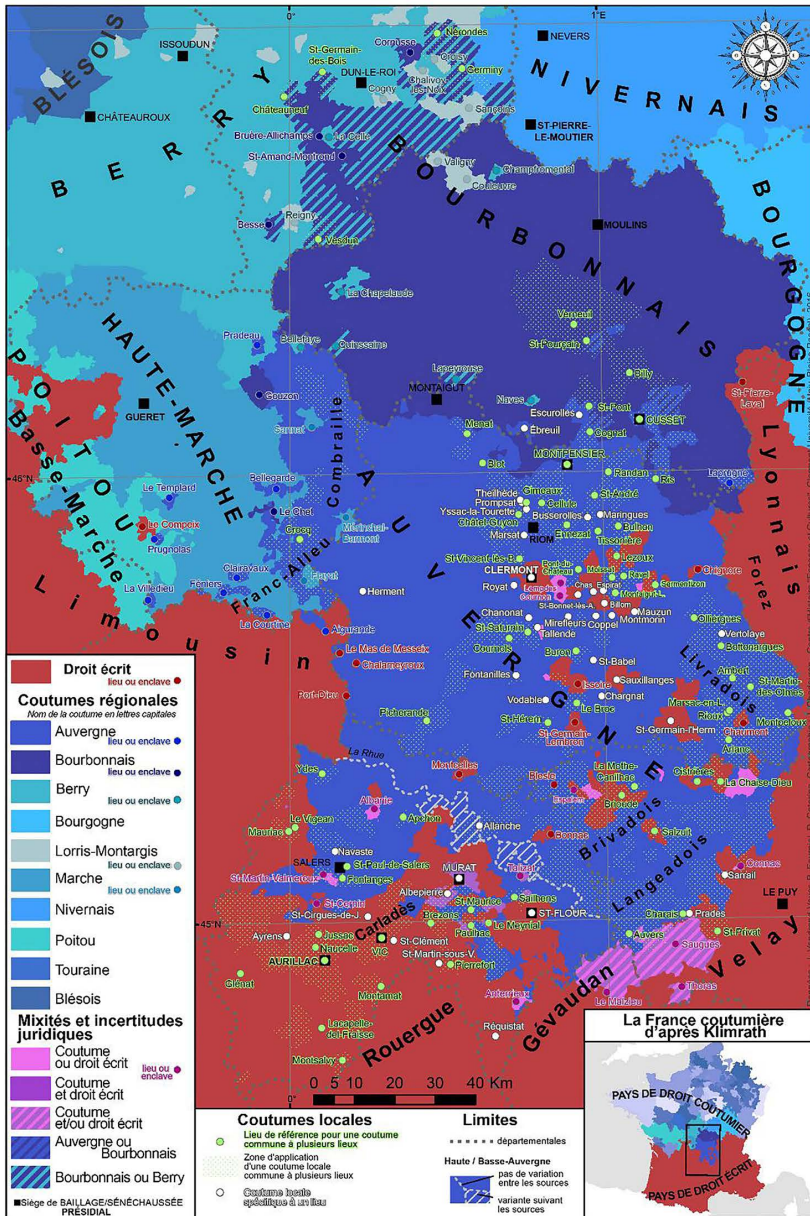
ciowo kształtującym zwyczaj. Pełniło też rolę prawa subsydiarnego na terenach całej Europy Zachodniej.

Immanentną cechą zwyczaju, prawa zwyczajowego jest to, że kształtuje się on w czasie. Z biegiem lat obyczaj przodków staje się ugruntowany i traktowany jak prawo. We Francji zwyczaje te formowały się na przełomie XIII i XIV w.⁶, a następnie w wielu wypadkach zostały skodyfikowane i stały się także prawem pisanim, co nie znaczyło jednak, iż nie podlegały dalszym zmianom. Zmiany w czasie prawa zwyczajowego następowały aż do rewolucji, np. pod wpływem orzecznictwa parlamentarnego (ryc. 3), a także różnego rodzaju patentów, rozporządzeń i ordonansów królewskich

vendundis, Torino 2008; A. Dzikowski, *Kryteria oceny wad fizycznych zwierząt koniowatych (Equidæ) stosowane przez autorów rzymskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2018, t. 70, z. 2, s. 131–149.

⁶ A. Gallier, *Traité des Vices Rédhibitoires dans Les Ventes ou Échanges d'Animaux domestiques. Commentaire de la loi du 2 août 1884*, Caen – Paris 1894, s. 74.

Une "mosaïque" de coutumes avant la Révolution

Ryc. 2. Mozaikowy rozkład terytorialny systemów prawnych w Owernii w okresie przedrewolucyjnym

Źródło: B. Fourniel, J. Vendrand-Voyer, *Une „bigarrure de loix dans une même province”* [w:] *Atlas historique Auvergne, Bourbonnais, Velay*, Université Clermont Auvergne, atlas-historique-auvergne.msh.uca.fr/une-bigarrure-de-loix-dans-une-meme-province.

– również na terenach rządzonych co do zasady przez prawo rzymskie miało miejsce uzupełnianie i korygowanie prawa pisanego przez zwyczaj⁷.

Powyzsze spostrzeżenia poparte są licznymi przykładami w ramach konstrukcji prawnych odpowiedzialności za wady fizyczne zwierząt tak w *ius commune*, jak i w *coutumes et usages relatifs a la garantie d'animaux*.

Recepcja prawa rzymskiego w Europie Zachodniej i powstanie *droit commun* stanowi jeden z najważniejszych procesów w historii prawa, ukształtował on bowiem europejską tradycję cywilistyczną i do dziś wpływa na kształt aktów normatywnych powstających w ramach zachodniej kultury prawnej⁸. Należy pamiętać, że nigdy nie istniało jednolite, ogólnozachodnioeuropejskie *ius commune*⁹. Miała miejsce alienacja tekstów starożytnych, zebranych w kodyfikacji justyniańskiej, w stosunku do historycznych, społecznych, gospodarczych czy miejscowych uwarunkowań towarzyszących ich powstaniu¹⁰, a następnie – nadawanie im nowych znaczeń, przetwarzanie i wykorzystywanie dawnych rozwiązań do nowych problemów.

Ius commune nie było czystym prawem rzymskim – ani z epoki klasycznej, ani poklasycznej, ani justyniańskiej. Poza dorobkiem wielu pokoleń interpretatorów współtworzyły je elementy uwarunkowań gospodarczych, społecznych, ekonomicznych, a także praw, ustaw czy orzecznictwa lokalnego.

Przedstawiciele doktryny *droit commun* starali się rozwiać wszelkie wątpliwości, usunąć sprzeczności, uzupełnić luki w prawie rzymskim¹¹. W ramach tych zamiarów

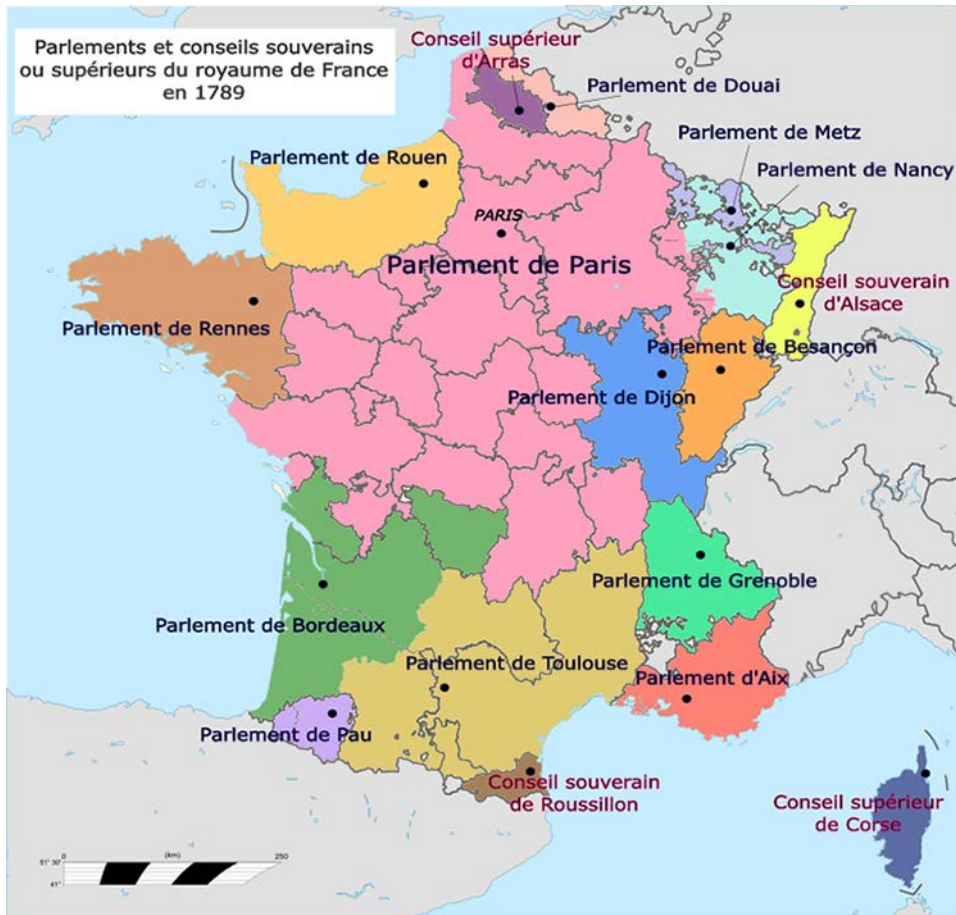
⁷ Następowo m.in. przejście przez doktrynę *ius commune* niektórych idei pochodzenia germańskiego i wpisanie ich w kontekst kodyfikacji justyniańskiej, np. limitowanie uprawnień rękojmijnych wynikających z edyktu edylów kurulnych.

⁸ R. Zimmermann, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford 1996, s. 305–326, 330–337; idem, *Common law und ius commune: Unkodifizierte Mischrechtsordnungen im Vergleich* [w:] J. Basedow, U. Drobnig, R. Ellger, K.J. Hopt, H. Kötz, R. Kulms, E.J. Mestmäcker (red.), *Aufbruch nach Europa. 75 Jahre Max-Planck-Institut für Privatrecht*, Tübingen 2001, s. 851–870; T. Giaro, *Moment historyczny w prawoznawstwie porównawczym* [w:] A. Wudarski (red.), *Prawo obce w doktrynie prawa polskiego*, Warszawa 2016, s. 36.

⁹ R. Zimmermann, *Common law und ius commune...*, s. 851–870; T. Giaro, *Moment historyczny...*, s. 58–60; idem, *Some Prejudices about the Legal Tradition of Eastern Europe* [w:] B. Sitek, A.W. Bauknecht, J.J. Szczerbowski (red.), *Comparative Law in Eastern and Central Europe*, Cambridge 2013, s. 26–50.

¹⁰ T. Giaro, *Moment historyczny...*, s. 44; A. Bechmann, *Der Kauf nach gemeinem Recht I*, Erlangen 1876, s. 391 nn.

¹¹ H. Donellus, *Opera priora, edita iam olim, nunc recens recognita et repurgata ab auctore nec paucis accessionibus et auctiora, et meliora facta*, Frankfurt am Main 1639, s. 183–211; idem, *Hugonis Donelli jurisconsulti et antecessoris Opera omnia [...] XI*, Macerata 1832, s. 1293–1328; J. Voet, *Commentarius ad Pandectas. In quo præter Romani juris principia ac controversias illustriores, jus etiam hodiernum et præcipuæ fori quæstiones excutiuntur I–II*, Haga 1704–1707, s. 917–918; J. Domat, *Les loix civiles dans leur ordre naturel; Le droit public, et „Legum delectus”*, Paris 1777, s. 77; W. Dajczak, *Potencjał metody porównawczo-historycznej na przykładzie kontrowersji wokół odpowiedzialności sprzedawcy za wady fizyczne rzeczy* [w:] A. Wudarski (red.), *Prawo obce...*, s. 142–144. Na bazie tego pandektyści starali się stworzyć jednolity, spójny i zupełny system.

Ryc. 3. Zasięg terytorialny jurysdykcji Parlamentów i odpowiadających im organów władzy sądowniczej we Francji przedrewolucyjnej

Źródło: wikipedia.fr.

starali się określić w sposób niebudzący wątpliwości m.in. zobowiązania sprzedawcy, takie jak wydanie zwierzęcia i przynależności, oraz obowiązki rękojmi i roszczenia z nich powstające¹². W większości przyjmowali oni w pełni generalno-abstrakcyjną

¹² R.J. Pothier, *Traité des obligations* [w:] idem, *Ceuvres de R.-J. Pothier, contenant les traités du droit français*, nouvelle édition I, red. D. Ainé, Bruxelles 1831, s. 294–304, 333–339. Co do przynależności Pothier (ibidem, s. 334, 338) uznawał, że obowiązki rękojmi dotyczą nie tylko rzeczy głównej, ale też przynależności. Na przykład co do koni lub krów sprzedanych jako elementy gospodarstwa rolnego (*métairie*), a więc rzeczy jedynie akcesoryjne w stosunku tego gospodarstwa, tworzącego *universitas*, to wada fizyczna jednego z koni nie czyniła całego gospodarstwa wadliwym, wystarczająca była zatem redhibicja samego zwierzęcia; ale jeśli sprzedane zostało gospodarstwo ze zwierzętami nie jako *universitas*, ale w ten sposób, że każda rzecz stanowiła równoprawny przedmiot umowy, to dopuszczalna była

interpretację reguł wynikających z edyktów edylów kurulnych¹³. Uznawano, że obowiązek odpowiedzialności z tytułu rękojmi dotyczył konkretnych wad, spełniających w chwili zawarcia umowy sprzedaży¹⁴ następujące, kumulatywne przesłanki: uprzednich, istniejących, ukrytych – nieznanych kupującemu¹⁵, uniemożliwiających lub utrudniających korzystanie ze zwierzęcia zgodnie z przewidzianą użytkowością i celem, do jakiego zostało ono wprowadzone do obrotu¹⁶. Wypracowane zostały jasne reguły co do następstw wiedzy i dobrej bądź złej wiary sprzedawcy¹⁷.

redhibicja wszystkich składników. Jeśli sprzedano konia (jako rzecz główną) z akcesoriami (*équipement*), to wada fizyczna konia skutkowałą koniecznością zwrotu wszystkich przedmiotów; ale przy wadzie dotyczącej wyposażenia nie trzeba było natomiast zwracać konia. Jeśli sprzedano zwierzęta jako równie ważne i zależne od siebie, np. para koni do karety, para wołów (*iumenta paria*), to wada jednego z nich skutkowałą koniecznością redhibicji wszystkich (nie można podnosić powództwa tylko co do jednego z nich). Jeśli zaś sprzedano kilka zwierząt ze sobą niezwiązanych, to zakres odpowiedzialności był zależny od tego, czy celem umowy było kupienie każdego z nich z osobna, jako niezależnych (wtedy redhibicji podlegała tylko sztuka wadliwa), czy jako stada (w razie wadliwości choćby jednej sztuki – redhibicji podlegało całe stado).

¹³ D. 21.1.

¹⁴ Momentem przejścia ryzyka była natomiast chwila wydania zwierzęcia (tradycja), ryzyko przypadkowej utraty, pogorszenia czy zgonu zwierzęcia w czasie między zawarciem umowy a wydaniem obciążało sprzedawcę. R.J. Pothier, *Traité des obligations*, s. 356–363.

¹⁵ Wyłączenie wad jawnych dotyczyło wad łatwo zauważalnych (...*qui [...] facilement s'apercevoir*, katalog otwarty), np. u koni – *boiteux* (kulawy), *aveugle* (ślepy). W takim wypadku można było albo stwierdzić, że kupujący był świadom istnienia wad lub przynajmniej powinien był je zauważyć i wiedzieć o nich, a zatem świadomie godził się na kupno zwierzęcia obciążonego wadą (*volenti non fit iniuria*), albo też że kupujący zwierzęcia nie zbadał. Nie istniał co prawda prawny obowiązek zbadania zwierzęcia przez kupującego, jednak niezbadanie mogło skutkować brakiem możliwości wysuwania przez niego roszczeń. Pothier, jako duchowny, wspominał, że były to reguły forum zewnętrznego – świata, ale poza tym winno się baczyć na swe sumienie, a moralność wymaga, by nie zatajano wad ani nie odnoszono korzyści z niezbadania zwierzęcia. Ukrycie (dysymulacja) wiedzy przez sprzedawcę było uznawane za podstępne wprowadzenie nieświadomego kupującego w błąd (*venditor sciens, mala fide* – odpowiedzialność za *dolus*); kupującemu przysługiwało zaś *exceptio doli*. Ibidem, s. 334–335.

¹⁶ Zastosowanie do wad fizycznych kryteriów *inutilité* lub *nuisibilité* w połączeniu z *l'usage pour lequel cette chose est dans le commerce* (ibidem, s. 333) stanowiło rozwinięcie i podkreślenie prawnej istotności kryterium funkcjonalności, użyteczności w ramach *usus ministeriumque* (D. 21.1.1.8). Uwzględniano fakt pogorszenia jakości zwierzęcia w stosunku do oczekiwań i woli stron. R.J. Pothier, *Traité des obligations*, s. 346–347.

¹⁷ Sprzedawca mógł złożyć jasne oświadczenie o wyłączeniu rękojmi za daną wadę – w razie jej wystąpienia jego odpowiedzialność była uzależniona od jego wiedzy i nastawienia psychicznego. Umowne wyłączenie odpowiedzialności rękojmijnej za konkretne wady dokonane w złej wierze, dla dysymulacji, czyli ukrycia wad, o których wiedział sprzedawca, było *ipso iure* nieważne. Wiedza sprzedawcy nie musiała być wiedzą formalną (*connaissance formelle*), np. w razie sprzedaży zwierzęcia pochodzącego z terenów objętych chorobą zakaźną nie była konieczna wiedza formalna, że dane zwierzę jest rzeczywiście zarażone, wystarczyła tylko wiedza sprzedawcy, że pochodzi z takiego obszaru i potencjalnie może być zakażone. Konsekwencją była – tak samo jak w przypadku podstępnego zatajenia wady (*dolus*) przez *venditor sciens, mala fide* – konieczność naprawienia wszystkich szkód, które wystąpiły nie tylko w samym wadliwym zwierzęciu, ale także w całym pozostałym majątku kupującego, np. wskutek rozprzestrzenienia się choroby zakaźnej na inne zwierzęta kupującego, zniszczenie innych

Normy edylów kurulnych¹⁸ zostały w prawie poklasycznym, a zwłaszcza justyniańskim, uogólnione i znalazły zastosowanie do wszystkich rodzajów rzeczy. Interpretacja taka była przyjmowana również w początkowym etapie formowania się *ius commune*. W pismach późniejszych autorów zaznaczały się jednak tendencje do przyjmowania pod wpływem lokalnych praw germańskich obowiązujących w nich reguł odpowiedzialności za wady fizyczne zwierząt. Obserwowalne były skłonności do wyłączenia z zakresu norm edylskich zwierząt, dla których normy te zostały pierwotnie stworzone.

Za końcowe stadium można uznać swoiste zmieszanie *droit commun* i *droit coutumier*, przejawiające się w akceptacji w ramach *ius commune* istnienia lokalnych zwyczajów modyfikujących, względnie całkowicie derogujących, poszczególne zasady romanistyczne.

Robert J. Pothier stwierdzał wprost¹⁹, że zwyczajowo (*c'est un usage*) najczęściej przyjmuje się u koni jedynie triadę wad redhibicyjnych (*pousse, morve, courbature*), a u krów – *pommelière*. Stwierdzał jednak, że w świetle *ius commune* zwyczajowy katalog wad głównych nie stanowił *numerus clausus*, lecz *apertus*, a także że jest to wykaz zmienny w czasie – konkretne choroby (w tym zakaźne) mogą być w konkretnych miejscach i czasach uznawane za wady zwrotowe²⁰.

Remediami dostępnymi dla kupującego były – mimo tych samych nazw – nie klasyczne powództwa edylskie, lecz ich transformacje. Wskutek interpretacji doktrynalnych nastąpiło bowiem stopniowe zjednoczenie redhibicji i estymacji z *actio empti*²¹. Tak ukształtowane *actio redhibitoria*²² i *actio quanti minoris*²³, dostępne – co do zasady – w terminie 6-miesięcznym. Dopuszczano jednak stosowanie, poza katalogiem

dóbr kupującego. Dodatkowo zastrzona była odpowiedzialność profesjonalisty w danej dziedzinie, np. hodowców, zawodowych handlarzy danym rodzajem zwierząt. *Venditor ignorans* nie miał obowiązku naprawienia szkody, która powstała w dobrach kupującego innych niż samo wadliwe zwierzę. *Ibidem*, s. 335–336, 338.

¹⁸ Stworzone do regulacji wad niewolników, zwierząt jucznych i pociągowych.

¹⁹ *Ibidem*, s. 334.

²⁰ *Ibidem*: *...certaines maladies épidémiques et contagieuses [...] dans certains temps...*

²¹ R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 324–325; A. Bechmann, *Der Kauf nach gemeinem Recht I*, s. 680 nn.

²² Obejmująca po stronie sprzedawcy obowiązek zwrotu ceny, a po stronie kupującego – obowiązek fizycznego zwrotu zwierzęcia wadliwego, jego pożytków, przynależności (np. *bride, selle* – uprząż, siodło). Jeżeli zwierzę padło nie wskutek choroby zakaźnej – należało zwrócić również jego pozostałości, np. skórę (*peau*), jeśli natomiast zgon nastąpił wskutek choroby zakaźnej, to – według francuskich norm o charakterze policji sanitarnej – nakazane było pogrzebanie go ze skórą (kupujący nie musiał świadczyć niczego, pod warunkiem że nie przyczynił się do zgonu zwierzęcia). Zob. R.J. Pothier, *Traité des obligations*, s. 336–337. Należy zaznaczyć, że rozwiązanie umowy sprzedaży – poza redhibicją – mogło mieć miejsce także w ramach swobody kontraktowej stron, umownego prawa do odstąpienia (*rémeré*), w przypadkach *læsio enormis*, na podstawie *iusta causa* itp. *Ibidem*, s. 363.

²³ *Ibidem*, s. 339–347.

wad głównych, także ukształtowanych przez prawa zwyczajowe krótkich terminów redhibicyjnych²⁴.

Niektórzy przedstawiciele jurysprudencji posuwali się jeszcze dalej i ograniczali swobodę wyboru uprawnień przez kupującego, a zwłaszcza: wyłączali możliwość skorzystania w odniesieniu do zwierząt z *actio aestimatoria* i ograniczali dostępność redhibicji, w połączeniu z gradacją wad w oparciu o kryterium ich istotności w umniejszeniu wady²⁵; inni zaś przyznawali kupującemu swobodę wyboru uprawnień²⁶.

Prawo rzymskie – a w badanym zakresie poddany daleko posuniętej twórczej interpretacji *iuris communis* edykt edylów kurulnych *de iumentis vendundis* – znajdowało zastosowanie w kwestiach nieuregulowanych przez prawo zwyczajowe (subsydiarnie). Można też uznać, w niektórych wypadkach, że zwyczaj stanowił niejako nadbudowę w stosunku do norm edylskich. Cały system rękojmi, w tym jego najistotniejsza część – powództwa redhibicyjne i *quanti minoris*, były oparte o normy i siatkę pojęciową *iuris communis*, zaś prawo zwyczajowe dodawało do tej regulacji jedynie normę *legis specialis* o charakterze wybitnie wycinkowym, np. regulującym jedynie trzy wady jednego gatunku zwierząt. Nie była to pełna ani zupełna regulacja odpowiedzialności za wady tego gatunku, gdyż pozostałe jej przesłanki i elementy konstrukcyjne instytucji, w tym *actio redhibitoria*, podlegały nadal normom edylskim. Pozostałe gatunki zwierząt również podlegały regulacji romanistycznej.

Na terenie obecnej Francji, odpowiedzialność rękojmijna na podstawie prawa zwyczajowego była wysoce spartykularyzowana i zróżnicowana terytorialnie (w zależności od lokalnego prawa zwyczajowego) i materialnie – zarówno w zakresie samych gatunków zwierząt i rodzajów wad, jak i nazw poszczególnych wad oraz terminów na ich wykrycie²⁷. Istniały jednakowoż wyraźne prawidłowości i tendencje w zakresie

²⁴ Ibidem, s. 338–339.

²⁵ J. Voet, *Commentarius ad Pandectas...*, s. 917–918; J. Domat, *Les loix civiles...*, s. 77; S. Stryk, *Specimen usus moderni Pandectarum*, Halle 1717, s. I.71; C.Ch. Hofacker, *Principia Iuris Civilis Romano-Germanici II (IIIa)*, red. Ch. von Gmelin, Tübingen 1794 (1802), 1930–1931; L.J.F. Höpfner, *Theoretisch-practischer Commentar über die Heineccischen Institutionen nach deren neuesten Ausgabe*, Frankfurt am Main 1790, s. 734; J.A. von Hellefeld, *Jurisprudentia forensis secundum Pandectarum ordinem in usum auditorii proposita*, Jena 1806, s. 1111–1112; W.A. Lauterbach, *Collegium theoretico-practicum ad quinquaginta Pandectarum libros, methodo synthetica pertractatum Ib*, Tübingen 1690–1714, s. 16; J.F. Malblanc, *Principia iuris Romani secundum ordinem Digestorum II*, Tübingen 1802, s. 585–586; W. Dajczak, *Potencjal metody porównawczo-historycznej...*, s. 141–146; L. Garofalo, *Le azioni edilizie e la direttiva 1999/44/CE* [w:] S. Mazzamuto (red.), *Il contratto e le tutele. Prospettive di diritto europeo*, Torino 2002, s. 480 nn.

²⁶ H. Donellus, *Opera priora...*, s. 183–211; R.J. Pothier, *Traité des obligations*, s. 202; P.J.A. von Feuerbach, *Civilistische Versuche*, Gießen 1803, s. 49–80; L. Vaccà, *Garanzia e responsabilità nella vendita. Tradizione romanistica e problemi dommatici attuali* [w:] L. Garofalo (red.), *Questioni vecchie e nuove in tema di responsabilità*, Napoli 2011, s. 209–210; W. Dajczak, *Potencjal metody porównawczo-historycznej...*, s. 144–145; L. Garofalo, *Le azioni edilizie...*, s. 480 nn.

²⁷ J.B. Huzard, *De la garantie et des vices redhibitoires dans le commerce des animaux domestiques*, Paris 1837, s. 20–22; idem, *De la garantie et des vices redhibitoires dans le commerce des animaux domestiques d'après la loi du 20 mai 1838, et dans le commerce des animaux destinés à la consommation*, Paris 1844, pas-

gatunków zwierząt objętych tzw. modelem niemieckim (germańskim), rodzajów wad i reguł temporalnych, których wykazanie będzie stanowiło dalszy etap niniejszych rozważań.

Regulacja rękojmi była oparta na systemie wad głównych (*vices rédhibitoires, vices cachés, cas rédhibitoires, défauts cachés, maladies*), pochodzący z praw germańskich i określane jako tzw. model niemiecki regulacji rękojmi – *deutschrechtliches Prinzip*, stojący w opozycji do modelu romanistycznego²⁸.

Jako przyczyny deabstraktywizacji rękojmi za wady fizyczne zwierząt w germańskich prawach średniowiecznych, w porównaniu do prawa rzymskiego wskazywana bywa – całkowita niemalże – ignorancja weterynaryjna średniowiecznej Europy²⁹, a więc z czasów, w których formowały się prawa zwyczajowe³⁰.

Już w niepamiętnych czasach istnieli eksperci, którzy pomagali w rozstrzygnięciu problemu obecności wady fizycznej zwierzęcia bądź jej braku³¹ (ryc. 4–6). Poza trudnościami w znalezieniu osób z odpowiednim poziomem wiedzy lekarsko-weterynaryjnej należy zauważyć, że również zasada personalności prawa oraz ogromne zróżnicowanie praw ziemskich i miejskich niekorzystnie wpływały na możliwość jasnego ustanowienia obiektywnych zasad odpowiedzialności z tytułu rękojmi, jak i efektywnego jej dochodzenia.

Problem ten jest w ocenie autora znacznie głębszy i wynika nie tylko z niewiedzy czy trudności dowodowych, lecz także z położenia akcentów prawnych na zupełnie

sim; J.B. Gohier, *Tableau synoptique des coutumes suivies dans la plupart des ci-devant provinces de France à l'égard des cas rédhibitoires des animaux*, Lyon 1804, passim; P. Chabert, C.M. Fromage, *Des lois sur la garantie des animaux, ou Exposé des cas rédhibitoires*, Paris 1804, passim; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité des vices rédhibitoires et de la garantie dans les ventes et échanges d'animaux domestiques, ou jurisprudence vétérinaire [...]*, Paris 1864, s. 3–22; P.C. Lavenas, *Nouveau manuel des vices des rédhibitoires des animaux domestiques [...]*, Paris 1837, s. 13–96, 97–125; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel de chirurgie et de médecine vétérinaires. Manuel pratique [...]* I, Paris 1859, s. 266–274; idem, *Dictionnaire usuel de chirurgie et de médecine vétérinaires. Manuel pratique [...]* II, Paris 1836; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire, contenant la législation sur les vices rédhibitoires et la garantie dans les ventes et échanges d'animaux domestiques [...]*, Paris 1875, s. 12–17.

²⁸ Jego cechami charakterystycznymi były: jasno określony katalog gatunków zwierząt domowych, w odniesieniu do których odpowiedzialność z tytułu wad ukrytych ograniczona była do – ujętych najczęściej w formę katalogu zamkniętego – określonych chorób, wad, ułomności i przypadłości, specyficznych dla danego gatunku i grupy użytkowej zwierząt, pod warunkiem ich wykrycia w określonych, krótkich terminach; a ponadto wyłączenie względnie ograniczenie możliwości skorzystania przez kupującego z obniżenia ceny (estymacji).

²⁹ M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [...]* I, s. 267.

³⁰ Stanowisko takie pomija jednak wieloetapowy i długotrwały proces kształtowania się prawa rzymskiego w epokach przedjustyniańskich, przyjmując za prawo rzymskie jedynie produkt prac komisji Tryboniana i – ewentualnie – jego późniejsze interpretacje; ignoruje także kluczowy fakt, że juryści rzymscy epoki klasycznej podchodzili do problematyki wad zwierząt w sposób wysoce kazuistyczny i dalecy byli od absolutnej generalizacji przesłanek redhibicyjnych.

³¹ M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [...]* I, s. 267.

Ryc. 4. S. Bening, *Prace na miesiąc październik: badanie wołu przy sprzedaży*

Źródło: *Godzinki Da Costa*, Gandawa, ok. 1515 r., Morgan Library and Museum, New York, MS M.399, fol. 11v.

inne interesy stron umowy sprzedaży – o ile dążeniem prawa rzymskiego i większość współczesnych systemów prawnych jest przywrócenie ekwiwalentności świadczeń zaburzonych przez fakt wystąpienia ukrytej wady fizycznej zwierzęcia stanowiącego przedmiot sprzedaży (co mylnie bywa utożsamiane z dominującym i bezwyjątkowym faworyzowaniem kupującego), przy jednoczesnych, silniejszych bądź słabszych, zabiegach zmierzających do równoważenia pozycji prawnej obu stron – o tyle prawa germańskie rzeczywiście faworyzowały sprzedawcę – jednak nie dla samego interesu

Ryc. 5. Warsztat Mistrza Jakuba IV Szkockiego, Horenbout G. (?), *Prace na miesiąc październik* (fragm.): badanie wołu przy sprzedaży, ogłuszanie przedubojowe wołu

Źródło: *Godzinki Spinolich*, Brugia / Gandawa, ok. 1510–1520 r., J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Ms. Ludwig IX 18 (83.ML.114), fol. 6.

Ryc. 6. J.J. de Boissieu, *Targ zwierzęcy* (fragm.), 1790 r., Musée des Beaux-Arts, Lyon, A 97.

sprzedawcy jako wartości najwyższej, a raczej w ramach zapewnienia w jak najkrótszym czasie pewności prawnej i zminimalizowania możliwości dochodzenia roszczeń, zarówno na drodze sądowej, jak i pozasądowej, w tym – we wczesnym okresie – wróżdy.

W dalszej części pracy zbadane i poddane wykładni zostaną normy prawa zwyczajowego, spisane i niespisane w poszczególnych, wybranych regionach jurysdykcyjnych dawnej Francji, reprezentatywne dla nakreślenia ogólnego charakteru dawnych praw francuskich w odniesieniu do przedmiotowej tematyki. Prawa te zostaną przedstawione, poczynając od Francji północnej w niejako czterech rzędach, z czego trzy pierwsze obejmują tzw. kraje prawa zwyczajowego, a czwarty – kraje prawa pisanego, w kolejności z zachodu na wschód w każdym rzędzie.

W ramach północnej części krajów prawa zwyczajowego poddane analizie i przedstawione zostaną zwyczaje: bretońskie, normandzkie, Artois, Douai, Cambrai; w ramach środkowej części krajów prawa zwyczajowego: Maine, Andegawenii, Preche, Szampanii i Île-de-France (w tym Paryża), Orleanu, Sens, Bar-Le-Duc, Gorze, Metz, Lotaryngii; w ramach południowej części krajów prawa zwyczajowego: Poitou, Marche³², Auxerre, Nivernais, Burbonii, Bassigny, Franche-Comté, a także Oweronii – obszaru o wyjątkowym skomplikowaniu terytorialnego przenikania się praw zwyczajowych i tzw. praw pisanych (ryc. 2).

Na obszarze krajów prawa pisanego zbadane zostaną następujące prawa zwyczajowe: gaskońskie, Bergerac, Saint-Sever, armaniackie, Béarn, Bigorre, langwedockie (w tym tuluskie), Roussillon, lyońskie, Delfinatu, prowansalskie³³.

W Bretanii odpowiedzialność za wady fizyczne dotyczyła wszelkich umów – co do rzeczy ruchomych kupujący mógł żądać redhibicji (*demander la rescision*) na podstawie jakiegokolwiek ważnej i uzasadnionej przyczyny (*juste cause*)³⁴. Roszczenia redhibycyjne co do zasady mogły być wysuwane w ciągu 6 miesięcy, a estymatoryjne – w ciągu roku od zawarcia umowy³⁵. Należy zauważyć, że w zakresie podanym wyżej była to typowa regulacja romanistyczna³⁶.

³² Poza tym należy zaznaczyć istnienie zwyczajów prowincji Berry. Są one trudne do interpretacji ze względu na słownictwo. Dawne, gwarowe określenia wad nie były możliwe do zrozumienia już w XIX w.: u bydła było to *fait* (prawdopodobnie lokalny synonim *mal caduc*), u owiec – *gale*, u świń – *piau* oraz *tat* (prawdopodobnie lokalny synonim *ladrerie*). Jedynie w przypadku koni stosowano ogólnokrajową terminologię – *morve, pousse, courbature*. Zob. M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 271.

³³ Jak również Venaissin (eksklawy papieskie). Chociaż Awinion i otaczającego go ziemie nie były częściami Francji przedrewolucyjnej, to były zewsząd otoczone przez ziemie francuskie i podlegały tym samym wpływom i procesom. Również i na tym obszarze przyjęta została zwyczajowa triada wad głównych koni (*morve, pousse, courbature*); Poza tym na wzór orzecznictwa paryskiego, przyjmowano u krów cielnych, tuż przed porodem (*amouillantes*) i krów laktujących – *pommelère* i epilepsję w terminie 40 dni. Sądy miejscowe stosowały wykładnię ekstensywną, dopuszczając, m.in. redhibicję z powodu zgonu konia wskutek obecności guza w moczowodzie. Zob. M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 273.

³⁴ *Coutumes générales du pais et duché de Bretagne, et usemens locaux de la mesme province II*, Rennes 1746, s. 349–357.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Poza tym już nie w samym przepisie, lecz w komentarzu zawarte były regulacje wzajemnych rozliczeń stron (w zależności od ich dobrej albo złej wiary). Wskazywano miejsca, w których zwyczaj bretoński był sprzeczny z prawem rzymskim, powołując się przy tym m.in. na prawo rzymskie, inne

Była ona jednak zmodyfikowana przez przepis prawa zwyczajowego (art. 295 *Coutumes générales du pais et duché de Bretagne...*), który ustanawiał obowiązek zgłoszenia wady przez kupującego w ciągu 24 godzin³⁷ od jej wykrycia. Była to przesłanka warunkująca możliwość skorzystania przez kupującego z uprawnień.

Poza tym norma prawa zwyczajowego w odniesieniu do koni, po pierwsze, ograniczała zakres tychże uprawnień do samej *actio redhibitoria* (wyłączenie możliwości obniżenia ceny), po wtóre, skracała okres jej dostępności z 6 miesięcy do 15 dni³⁸. Wskazywano, że jest to zwyczaj nowy – w porównaniu do prawa rzymskiego³⁹. W praktyce ograniczano możliwości dokonania zwrotu koni obarczonych wadami fizycznymi poprzez przyjmowanie, wzorem innych prowincji, katalogu wad głównych obejmującego *morve, pousse, courbature, farcin*⁴⁰. Nie był to jednak katalog zamknięty, a prawo bretońskie nie ulegało do końca regułom tzw. modelu niemieckiego rękojmi, gdyż pod pojęciem *farcin* rozumiane były różne wady zwrotowe (inne niż trzy poprzednio wymienione)⁴¹.

Normandzkie przepisy spisane go prawa zwyczajowego same nie wspominały nic o wadach fizycznych zwierząt⁴², lecz czyniły to komentarze⁴³.

Zgodnie z nimi w Normandii wadami głównymi koni, osłów i mułów były: *morve, pousse, courbature* w terminie 30-dniowym⁴⁴ względnie 40-dniowym⁴⁵. Od 1781 r. za wadę główną zwierząt koniowatych zaczęto uznawać także *cornage (sifflage, cornage et*

zwyczaje francuskie, prawo bawarskie, a także wyroki, akty królewskie, literaturę z zakresu prawa francuskiego i rzymskiego oraz pisma różnych świętych (ibidem, s. 349–357).

³⁷ Sam przepis art. 295 posługiwał się pojęciem 24 godzin, zaś komentarz – terminem *jour naturel*. Ibidem, s. 349–357.

³⁸ *Coutumes générales du pais et duché de Bretagne...*, art. 295.

³⁹ Ibidem, s. 357.

⁴⁰ M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 272.

⁴¹ Ibidem. Poza tym analogicznie stosowano ograniczenie uprawnień kupującego do redhibicji w terminie 15-dniowym także w przypadku wystąpienia wągryzcy u świń. Zob. J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 21–22, 26–31; P.C. Lavenas, *Nouveau manuel...*, s. 63–64; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 272.

⁴² Art. 40 *La coutume réformée...*; art. 40 *Coutume de Normandie, expliquée [..]*, red. M. Pesnelle, Rouen 1704; art. 40 *Decisions sur chaque article de la coutume de Normandie, et observations sur les usages locaux [..]*, red. P. de Merville, Paris 1781; art. 40 *La Coutume de Normandie, reduite en maximes, selon le sens litteral, et l'Esprit de chaque Article*, red. P. de Merville, Paris 1707; art. 40 *Coutume de Normandie, dans un ordre naturel*, red. M. Le Conte, Rouen 1771.

⁴³ *La coutume réformée...*, s. 111; *Coutume de Normandie, expliquée...*, s. 43–47; *Decisions...*, s. 60; *La Coutume de Normandie...*, s. 68; *Coutume de Normandie, dans un ordre naturel...*, s. 49.

⁴⁴ *Coutume de Normandie, expliquée...*, s. 43–47; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 21–22, 26–31; P.C. Lavenas, *Nouveau manuel...*, s. 32; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 272.

⁴⁵ *La coutume réformée...*, s. 111; *La Coutume de Normandie...*, s. 68; *Decisions...*, s. 60; A. Loysel, *Institutes Coutumieres, ou, Manuel de plusieurs et diverses reigles, sentences et Proverbes tant anciens que modernes du Droict Coustumier et plus ordinaire de la France*, Paris 1707, 3.4.16.

hallage)⁴⁶, nie był to jednak trend wyłączny i bezwyjątkowy⁴⁷. Za wady nie uznawano, m.in. *fluxion périodique des yeux* ani *corbes (courbes)*⁴⁸. Co do rzeczywistego uznawania w prawie normandzkim wady w postaci *tic* – zdania były podzielone⁴⁹.

Ponadto zgodnie z orzecznictwem Parlamentu roueńskiego⁵⁰, wadami głównymi była były *gravelle (pommelière)* i – czasami z nią utożsamiana – *hydropisie de poitrine*, w terminie 9-dniowym, zaś owiec – *claveau*, również w terminie 9-dniowym⁵¹. Terminy te nie były adekwatne w porównaniu z – nawet ówczesną – wiedzą weterynaryjną co do okresów rozwoju procesów chorobowych, w tym inkubacji chorób zakaźnych⁵².

Odpowiedzialność za *pommelière (hydropisie de poitrine)*, jak również za *mal caduc* rozszerzano nie tylko na bydło, lecz także na owce⁵³. W Dolnej Normandii (okolice Caen) za wady byków, wołów, krów, jałówek uznawane były także takie zaburzenia, jak *tournoiement* i *étourdissement*, zaś w judykaturze roueńskiej dopuszczano redhibicję owiec na podstawie wad charakteru i zachowania (*moutons qui se trouvent gâtés*)⁵⁴. Ponadto u świń za wady główne uznawano *ladrerie* i *mezellerie (mézellerie)*, zaś u różnych gatunków zwierząt – *rage* i *folie*⁵⁵.

Nawet jeśli sprzedawca zapewnił, że zwierzę jest zdrowe, to kupujący i tak powinien uważnie je zbadać – jako że nawet przy takim zapewnieniu prawo normandzkie nie przewidywało, w przeciwieństwie do wielu innych zwyczajów francuskich, odpowiedzialności za wady jawne⁵⁶. Możliwe było umowne rozszerzenie odpowiedzialności także na wady inne niż wady główne, jeśli sprzedawca to obiecał⁵⁷.

⁴⁶ M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 272; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, Paris 1823, s. 323–324. Czasami *cornage* traktowano jako jednostkę chorobową odrębną od *sifflage*, np. w orzecznictwie trybunału z Caen. Ibidem, s. 323–324.

⁴⁷ *...Beaucoup de jurisconsultes blâment cette jurisprudence locale...* (J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 323–324); por. J.B.J. Pailliet, *Manuel de droit français*, Paris 1820, s. 540.

⁴⁸ J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 323–324.

⁴⁹ Za: A. Loysel, *Institutes Coutumieres...*, 3.4.16; *La coutume reformée...*, 111; contra: J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 323–324.

⁵⁰ *Arrêts de Règlement* z dnia 19 lipca 1713 r. i 30 stycznia 1728 r. Zob. *Coutume de Normandie, dans un ordre naturel...*, s. 49; *La coutume reformée...*, s. 111; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 21–22, 26–31; P.C. Lavenas, *Nouveau manuel...*, s. 32; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 272.

⁵¹ *Coutume de Normandie, dans un ordre naturel...*, s. 49; *La Coutume de Normandie...*, s. 68; *Decisions...*, s. 60; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 21–22, 26–31; P.C. Lavenas, *Nouveau manuel...*, s. 32; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 323–324.

⁵² A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire...*, s. 14.

⁵³ J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 323–324.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ *La Coutume de Normandie...*, s. 68.

⁵⁷ Ibidem; *Decisions...*, s. 60. Może to być, w ocenie autora, rozumiane jako podobne do rzymskiej odpowiedzialności za *dicta, promissa i stipulationes* – oświadczenia sprzedawcy, ewentualnie jako odpowiedzialność analogiczna do wynikającej ze współczesnej instytucji gwarancji.

Na podstawie zwyczaju rękojmia za wady fizyczne koni (i – *per analogiam* – innych zwierząt) była wyłączona w przypadku umowy zamiany (*troc*)⁵⁸. W pozostałych, nieuregulowanych odrębnie, kwestiach wad ukrytych (*vites latens et cachez*) zastosowanie znajdowało *droit commun* i powództwa edylów kurulnych – *actio redhibitoria* i *actio quanti minoris* w terminie 6 miesięcy⁵⁹.

Na terenie Artois⁶⁰ uznawano następujące wady główne:

- konie, osły, muły – *morve, pousse, courbature, cornage (sifflage)*, w terminie 15 dni,
- inne gatunki (krowy, owce, świnie) – wady, do których wykrycia nie jest konieczne dokonanie sekcji zwłok ([*sans*] *l'ouverture des cadavres*), w terminie 8 dni dla owiec, a 40 dni dla pozostałych gatunków⁶¹.

W Douai⁶² uznawano zupełnie inne wady główne koni – *rebous (cheval rebous, cheval qui rue)* i *felle (felle de la dent, cheval qui mord, cheval mordeur)*, w terminie 40 dni⁶³. W Cambrai⁶⁴ natomiast jedynie *morve* i *pousse*⁶⁵. Poza tym dostrzegano, że chociaż lokalne prawo zwyczajowe przewiduje tylko dwie wady główne, to roszczenia z ich tytułu nie są bezwarunkowo dostępne dla kupującego. Sędziowie powinni byli pilnie badać każdą sprawę, żeby stwierdzić, czy w danym stanie faktycznym nie nastąpiło przyczynienie się kupującego do powstania lub pogłębienia szkody (wskutek działań kupującego)⁶⁶. W terminie 40 dni kupujący mógł wysuwać roszczenia tak redhibicyjne, jak i *quanti minoris*⁶⁷. Rękojmię uznawano za reżim odpowiedzialności nieuczciwych sprzedawców, pozostałe elementy jej regulacji były romanistyczne⁶⁸.

Prawa Maine i Andegawenii były zbliżone i zostały spisane łącznie⁶⁹. Przewidywały one, w terminie 9-dniowym, następujące wady główne:

⁵⁸ ...*C'est un usage en Normandie que pour troc de chevaux il n'y a point de garantie... (Coutume de Normandie, dans un ordre naturel..., s. 49); ...c'est encore un usage en cette Province, que pour troc de chevaux, il n'y a point de garantie... (La Coutume de Normandie..., s. 68; Decisions..., s. 60).*

⁵⁹ *La coutume reformée...*, s. 111.

⁶⁰ Obszar jurysdykcji Rady Najwyższej w Arras.

⁶¹ Na mocy *Règlement provincial* z dnia 12 stycznia 1785 r. Zob. M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 271.

⁶² Dawniej Douay, położone ok. 25 km od Arras, ale pozostające w jurysdykcji lokalnego Parlamentu Flandrii.

⁶³ *Coutume générale de la gouvernance, bailliage et chatellenie de Douay, Orchies et dépendances* [za:] J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 21–22, 26–31; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 271.

⁶⁴ Dawniej Cambrai, miasto sąsiednie Douai, oddalone – podobnie jak Arras – o ok. 25 km.

⁶⁵ Tyt. 21 art. 5 *Coutumes generales de la ville et duché de Cambrai, pays et conté du Cambresis* [...], red. M. Pinault, Douai 1691, s. 395–396; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 21–22, 26–31; P.C. Lavenas, *Nouveau manuel...*, s. 68; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 271; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [..] I*, s. 320.

⁶⁶ *Coutumes generales de la ville et duché de Cambrai...*, s. 396.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 395.

⁶⁸ Komentarz do praw Cambrai zawiera liczne powołania się na wypowiedzi Ulpiana. *Ibidem*, s. 395–396.

⁶⁹ *Commentaire sur les coutumes du Maine et d'Anjou, ou Extrait raisonné des autorités, édits et déclarations, arrêts et réglemens, qui ont rapport à ces deux coutumes*, red. L.O. de Saint-Vast, Alençon 1777–

- konie – *morve, pousse*⁷⁰, a zgodnie ze zwyczajem andegaweńskim – także *tic*, zaś na obszarze Maine – *courbature*,
- bydło – *mal caduc, pommelière (hydropisie de poitrine)*,
- owce – *ournis* (nazwa w Maine) – *lourd* (nazwa andegaweńska).

W regionie Perche, na obszarze Île-de-France, np. w okolicach Sossions i Laonu, jak również w Szampanii, w tym w mieście koronacyjnym królów francuskich – Reims, przyjmowano triadę wad głównych koni: *morve, pousse, courbature*, w terminie 9 dni⁷¹.

W samym Paryżu prawo zwyczajowe podlegało największemu wpływowi władzy i sądownictwa. Sam spisany zwyczaj nie stanowił o rękojmi za wady zwierząt⁷², natomiast wydawane były liczne patenty, regulacje i ordonanse królewskie⁷³ oraz normy policji miejskiej⁷⁴, zaś orzeczenia Parlamentu paryskiego⁷⁵ cieszyły się uznaniem nie tylko na obszarze jego właściwości (ryc. 3)⁷⁶. Przepisy dotyczące odpowiedzialności za wady fizyczne zawarte były także w aktach policyjnych – administracyjnych, dotyczących rzeźni, chorób zakaźnych zwierząt i bezpieczeństwa żywności, regulowały one, m.in. odpowiedzialność za wszelkie choroby wołów rzeźnych w terminie 9-dniowym⁷⁷.

Wady główne zwierząt przyjmowane w Paryżu były następujące:

- konie, osły, muły – *morve, pousse, courbature, immobilité, cornage (sifflage, cornage et hallage)*⁷⁸, *claudication de vieux mal (cheval boiteux)*, *tic sans usure des dents (tic non apercevable à l'usure des dents)*, niezwiązany z użyciem zębów),

1779; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [...] I*, s. 323; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [...] I*, s. 272.

⁷⁰ Za wyjątkiem terenu Sarthe (okolice Le Mans). J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [...] I*, s. 323.

⁷¹ *Coutumes des pays, comté et bailliage du Grand Perche [...]*, red. Ch. du Moulin, Chartres 1737 [za: J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [...] I*, s. 321; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 21–22, 26–31; P.C. Lavenas, *Nouveau manuel...*, s. 70–72; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [...] II*, s. 270–271; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, 15.

⁷² *Corps et compilation de tous les commentateurs anciens et modernes sur la coutume de Paris*, red. C. de Ferrière, Paris 1714; *Coutume de la prévosté et vicomté de Paris commentée [...]*, red. J. Brodeau, Paris 1669; *Coutumes de la prévosté et vicomté de Paris, mises et rédigées par écrit, en presence des gens des trois Etats de ladited Prevoté et Vicomté*, red. Ch. de Thou, Paris 1581; *La Coutume de Paris, conférée avec les autres coutumes de France et expliquée [...]*, red. P. Molinæus, Paris 1666; *Coutume de Paris, mise en nouvel ordre [...]*, red. A. Masson, Paris 1703.

⁷³ Na przykład *Lettre-patente* z dnia 30 kwietnia 1613 r., *réglements* z dnia 14 lutego 1728 r. i 28 marca 1724 r., *ordonnance du roi* z dnia 10 maja 1782 r.

⁷⁴ Na przykład ordonans policji z dnia 14 kwietnia 1769 r.

⁷⁵ Na przykład *Arrêts de Règlement* z dnia 14 czerwca 1721 r., 7 września 1765 r. i 25 stycznia 1781 r.

⁷⁶ Należy pamiętać, że zwyczaj paryski był podstawą systemów prawnych francuskich kolonii w Luizjanie i Quebecu, na podstawie *Édit royal du mai 1664: Établissement de la Compagnie des Indes Occidentales, Édits, ordonnance royaux, déclaration et arrêts du Conseil d'Etat du Roi concernant le Canada I*, Quebec 1854, s. 40–48.

⁷⁷ Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 103–109; normy te obowiązywały również w XIX w., w tym po 1838 r.

⁷⁸ *Arrêt de Règlement* z dnia 25 stycznia 1781 r., zob. J.B.J. Pailliet, *Manuel de droit français*, s. 540.

- bydło, w tym: krowy mleczne i cielne, woły, bydło rzeźne – *épilepsie (mal caduc), pommelière (phthisie pulmonaire)*⁷⁹,
- świnie – *ladrerie*.

Generalny termin rękojmi za wady fizyczne zwierząt wynosił, zgodnie ze zwyczajem paryskim, 8 dni od wydania zwierzęcia⁸⁰. Należy wspomnieć o istnieniu *lex specialis* co do chorób zakaźnych zwierząt, która dozwalała na redhibicję zwierząt chorych lub podejrzanych o zakażenie, np. *morve* czy *claveau*⁸¹.

Zwyczaje orleańskie⁸² przewidywały następujący katalog wad głównych zwierząt gospodarskich:

- konie, osły, muły – *pousse, morve, courbature*,
- bydło – *mal caduc, pommelière (hydropisie de poitrine)*,
- świnie – *ladrerie (mézellerie)*⁸³. *L'usage* limitował nie tylko liczbę wad, ale i czas, w jakim można było skorzystać z *actio redhibitoria*: 40 dni od zawarcia umowy sprzedaży, zaś u świń – 24 godziny⁸⁴.

Zgodnie ze zwyczajem obowiązującym w Sens⁸⁵, *marchands de chevaux garands de trois vices* – rękojmia obejmowała triadę wad koni (*morve,ousse, courbature*). Poza tym sprzedawca odpowiadał za swoje zapewnienia (stypulacje), że zwierzę jest zdrowe i wolne od wad (*sans et nets*) – była to odpowiedzialność za wszelkie wady: zarówno

⁷⁹ *Ordonance de la police de Paris* z dnia 14 kwietnia 1769 r., zob. M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 270–271; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 321–322.

⁸⁰ *La coutume réformée...*, s. 111; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 270–271. Termin odpowiedzialności za wady koni (pod siodło i do karocy) został w XVIII w. skrócony do 3 dni (*Lettre-patente* z dnia 30 kwietnia 1613 r., *réglements* z dnia 14 lutego 1728 r. i 28 marca 1724 r., *ordonnance du roi* z dnia 10 maja 1782 r. [za:] J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 23–24); zaś w przypadku *tic* wynosił 24 godziny (M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 270–271). Termin odpowiedzialności za wady krów mlecznych i cielnych wynosił 40 dni (w latach 1721–1765), by następnie – w związku z trudnościami w wykonaniu i egzekucji wyroków – zostać skróconym do 9 dni (*Arrêt de Règlement* z dnia 7 września 1765 r. [za:] *Conférence de la Coutume de Sens, Avec le Droit Romain, les Ordonnances du Royaume, et les Autres Coutumes*, red. M. Le Noir, Sens 1787, s. 371–372).

⁸¹ § 7 *Arrêt du Conseil d'Etat d'roi, pour prévenir les dangers des maladies des animaux, et particulièrement de la morve* z dnia 16 lipca 1784 r.; zob. J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 89–96.

⁸² Art. 425–427 *Coutume d'Orleans commentée* [...] II, M. Delelande, Orlean 1705, s. 277–279; tyt. 19 nr 136–138, tyt. 19 art. 425–427 *Coutumes des duché, bailliage et prevosté d'Orleans, et ressorts d'iceux* [...] II, red. J. Rouzeau-Montaut, Paris 1760, s. 418, 432–434; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 323; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 271.

⁸³ W Orleanie, Tuluzie, a także innych miejscach, w których uznawano tę wadę, przewidziano specjalną procedurę badania języków świń (*langueyage*) przez *langueyeurs de porc* (nazywanych lokalnie również *lenguejaires, tombaires, lengairés*) w celu wykrycia cyst (*mezeaux, ladres*). Zob. *Coutumes des duché, bailliage...*, s. 418; por. J. Thomas, *Le temps des foires: foires et marchés dans le Midi toulousain de la fin de l'Ancien Régime à 1914*, Toulouse – Mirail 1993, s. 289–290.

⁸⁴ *Coutumes des duché, bailliage...*, s. 418; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 271.

⁸⁵ Art. 260 *Coutume des baillages de Sens et de Langres. Commentée et conferée avec les coutumes voisines, et specialement avec celle de Chaumont en Bassigny*, red. J. de Laistre, Paris 1731, s. 345; art. 260 *Conférence de la Coutume...*, s. 371–372.

ukryte, jak i jawne⁸⁶. Zwyczaj ten nie określał wad głównych innych gatunków zwierząt ani terminów na ich wykrycie, ale ponieważ Sens leżało w granicach jurysdykcji Parlamentu paryskiego, stosowano tamtejsze orzecznictwo⁸⁷.

Poza tym komentatorzy zwyczaju z Sens odwoływali się bezpośrednio do prawa edylów kurulnych⁸⁸, które pełniło rolę subsydiarną. Porównywali także swój zwyczaj do praw obowiązujących w Auxerre i Bar. Prawo zwyczajowe z Sens stanowi przykład stosowania rozstrzygnięć parlamentów, analogicznego stosowania przepisów z innych zwyczajów, a także analogicznego stosowania wad głównych u innych gatunków zwierząt⁸⁹.

Prawa obowiązujące w Bar-le-Duc (Bar), podobnie jak zwyczaj z Sens, przyjmowały odpowiedzialność sprzedawcy koni za *morve, pousse, courbature* oraz za zapewnienia (*sains et nets*), wyznaczając termin rękojmi na 40 dni⁹⁰ od sprzedaży i wydania zwierzęcia (*après la vendition et délivrance*)⁹¹. Zwyczaj ten był także formowany przez orzecznictwo, na mocy którego nastąpiło wyłączenie stosowania rękojmi według praw zwyczajowych co do umów sprzedaży stada koni⁹².

Poza wykazem wad i terminem na ich ujawnienie się w Bar przyjmowano co do zasady normy prawa rzymskiego, zwłaszcza co do⁹³: zmiany stanu zwierzęcia (ulepszeń i pogorszeń) w okresie między sprzedażą a zwrotem i wzajemnych rozliczeń stron stąd wynikających; obowiązku zwrotu przynależności i akcesoriów⁹⁴; jawności albo

⁸⁶ Również: *sains et nets*. Instytucja ta, istniejąca także w prawach zwyczajowych Auxerre, Baru, Metz, Gorze, Poitou i Burbonii, była uznawana za wyjątkowy przykład rozszerzania i zaostrzenia odpowiedzialności sprzedawcy w oparciu o normy zwyczajowe. Zob. *Coutumes generales et locales du païs et duché de Bourbonnois, avec le commentaire dans lequel les coutumes sont expliquées* [...], red. M. Auroux des Pommiers, Paris 1732, s. 134.

⁸⁷ W tym co do przyjęcia wad głównych krów mlecznych i cielnych (*vaches laitieres et amouillantes*). *Arrêts de Règlement* z dnia 14 czerwca 1721 r. i 7 września 1765 r. [za:] *Conférence de la Coutume...*, s. 371–372.

⁸⁸ *Coutume des baillages de Sens...*, s. 345; *Conférence de la Coutume...*, s. 371–372.

⁸⁹ Także komentatorzy innych praw zwyczajowych często porównywali rodzime normy ze zwyczajem z Sens, np. *La coutume réformée...*, s. 111; *Nouveau commentaire...*, s. 447; *Coutumes generales et locales du païs et duché de Bourbonnois...*, s. 134; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 320.

⁹⁰ *Ratio legis* dla ustanowienia 40-dniowego okresu rękojmi był fakt, że nie każda z wad głównych może się ujawnić w krótszym czasie, wynoszącym np. 8–9 dni. Zob. *La coutume réformée...*, s. 111.

⁹¹ Art. 204 *Nouveau commentaire sur la coutume de Bar-le-Duc: conférée avec celle de St. Mihiel, dont le texte est joint* [...], red. J. Le Paige, Bar-le-Duc 1711, s. 447–449; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 320.

⁹² *...Les hardes de chevaux [...] sont exemptes de garantie...* – wyrok Chambre des Vacations z dnia 20 października 1657 r., jak zaświadcza komentarz do zwyczajów Normandii (*La coutume réformée...*, s. 111). Ponadto zwyczaj ten ulegał dalszemu formowaniu w odniesieniu do przypadków ponownej sprzedaży w ciągu 40 dni od zawarcia pierwszej umowy (wyrok Chambre de l'Edit z dnia 29 maja 1653 r., wyrok Chambre des Vacations z dnia 6 listopada 1663 r.). Poza tym w prowincji Bar przyjmowano – *per analogiam* w stosunku do innych praw lokalnych – odpowiedzialność rękojmią za krowy i owce w terminie 9 dni od sprzedaży albo od wydania.

⁹³ *Nouveau commentaire...*, s. 447–449.

⁹⁴ Na przykład sprzedaż *cheval harnaché* (*harnois* – harnasz, czyli zbroja, ewentualnie uprząż).

ukrytości wad oraz tego, że kupujący daną wadę *ignoravit vel ignorare potuit*; obliczania terminów. Podkreślano też, że zwyczajowa regulacja *sains et nets* ma źródło w prawie rzymskim⁹⁵.

Zbliżone regulacje prawa zwyczajowego przyjmowano także w Gorze koło Metz oraz w samym Metz⁹⁶: było to ograniczenie odpowiedzialności za wady koni do *morve, pousse, courbature* oraz zaostrenie odpowiedzialności za zapewnienia co do *sains et nets*; w Gorze – w terminie 8 dni. W pozostałej części Lotaryngii za wady główne koni uznawano jedynie *morve* i *pousse*, w terminie 40 dni⁹⁷.

W Poitou – poza normami prawa edyckiego – stosowano opisane wyżej ograniczenie odpowiedzialności za wady koni do *morve, pousse, courbature* oraz jej zaostrenie (co do wad jawnych) w odniesieniu do zapewnień co do *sains et nets*⁹⁸, zaś na obszarze Marche: *morve, pousse, courbature* co do koni oraz *pommeliere* i *pisement du sang* w stosunku do bydła⁹⁹. Na obu wymienionych obszarach okres na wykrycie wad wynosił 9 dni.

W Auxerre uznawano – podobnie jak w Sens, Bar, Metz czy Poitou – ograniczenie odpowiedzialności za wady koni do triady wad głównych (*morve, pousse, courbature*) oraz zaostrenie odpowiedzialności stypulacyjnej sprzedawcy za zapewnienia co do *sains et nets*¹⁰⁰. Tamtejsze przepisy nie ustanawiały również terminów na wykrycie wady – w orzecznictwie przyjmowano jednak termin 40-dniowy¹⁰¹.

Takie same zasady – z wyjątkiem reguł temporalnych – stosowane były w prowincji Nivernais; jako ogólny termin rękojmi przyjmowano, wzorem paryskim, 8 dni¹⁰².

Również prawa burbońskie były bardzo zbliżone do praw Sens, Auxerre, Baru i Metz – ale nie identyczne. W terminie 8 dni od wydania (*après la tradition*) sprzedawca odpowiadał w sposób zaostrzony (za wady ukryte i jawne) za swoje stypulacje, że zwierzę jest *sains et nets*, a także za ukryte wady główne: *movre, pousse (espousse), corbature (courbature), corbe (courbe)*¹⁰³. Prawa Burbonii w dosłownym brzmieniu (de-

⁹⁵ D. 21.1.14.9; *Nouveau commentaire...*, s. 448.

⁹⁶ Tyt. 7 art. 17–19 *Coutume de Gorze* [za:] P.C. Lavenas, *Nouveau manuel...*, s. 63; tyt. 4 art. 3 *Coutumes générales de la ville de Metz et pays messin, corrigées ensuite des résolutions des trois états de ladite ville, ès années 1616, 1617 et 1618*, Paris – Metz 1677, s. 43; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [...] I*, s. 320.

⁹⁷ M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 271.

⁹⁸ P.C. Lavenas, *Nouveau manuel...*, s. 65–68.

⁹⁹ Rozumiane rozszerzająco na inne wady zwrotowe, por. M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 272.

¹⁰⁰ Art. 151 *Commentaires sur la coutume du bailliage et comté d'Auxerre, anciens ressorts et enclaves, rédigées en présence et du consentement des trois États du Pays*, J.F. Née de La Rochelle, Paris 1749, s. 218–219; *La coutume réformée...*, s. 111; *Coutume des baillages de Sens...*, s. 345.

¹⁰¹ *Commentaires...*, s. 218–219.

¹⁰² Zwyczaj stosowany w okolicach Nevers, zob. P.C. Lavenas, *Nouveau manuel...*, s. 65–68.

¹⁰³ Art. 87 *Coutumes générales et locales du païs et duché de Bourbonnois...*, s. 111; J. Papon, *Ioannis Paponis Crozetii Forensis Provinciae Iudicis, In Burbonias Consuetudines Commentaria*, Lyon 1550, s. 112–113; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [...] I*, s. 320; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 271.

finicja negatywna) do triady wad głównych dodawały odpowiedzialność redhibicyjną za *corbe*, jednakże ich interpretatorzy i komentatorzy rozszerzali odpowiedzialność rękojmią sprzedawcy.

Poza *actio redhibitoria*, dostępną w stosunku do koni jedynie w przypadkach wskazanych w prawie zwyczajowym, sprzedawca ponosił więc odpowiedzialność także za inne wady, które czyniły zwierzę niezdatnym do użycia w ramach zamierzonej użytkowości (*inutile à son usage*), jak również za wady zmniejszające wygodę w korzystaniu ze zwierzęcia¹⁰⁴. W tych przypadkach doktrynalnie przyznawano kupującemu prawo do skorzystania z *actio quanti minoris*; również i ta odpowiedzialność była niezależna od wiedzy sprzedawcy o wadzie¹⁰⁵.

W prawie burbońskim podkreślano, że redhibicja nie była remedium dostępnym w razie jawności wad¹⁰⁶, a także ustanowiono, na wzór *ius commune*, wyłączenie możliwości skorzystania z redhibicji i estymacji w przypadku licytacji publicznych i sądowych¹⁰⁷. Posiłkowe stosowanie norm *iuris communis* w Burbonii ujawniało się także w przypadkach¹⁰⁸: określenia obowiązków stron wynikających z redhibicji (takich jak zwrot ceny i jej odsetek oraz wynagrodzenie za konserwację, wyżywienie, utrzymanie zwierzęcia ze strony sprzedawcy oraz zwrot zwierzęcia, jego pożytków i przynależności¹⁰⁹ ze strony kupującego); zaostrenie i rozszerzenie od-

¹⁰⁴ Było to analogiczne rozszerzenie kryteriów prawa zwyczajowego, gdyż same wady główne, takie jak *pousse, morve* i *courbature*, utrudniały korzystanie z konia i czyniły je niewygodnym. Zob. *Coutumes generales et locales du païs et duché de Bourbonnois...*, s. 134.

¹⁰⁵ W odniesieniu do rzeczy ruchomych innych niż zwierzęta uznawano w doktrynie i orzecznictwie, *per analogiam*, że redhibicja dopuszczalna była w następujących wypadkach: sprzedawca i producent powinien się znać na jakości rzeczy – jako profesjonalista; sprzedawca złożył zapewnienia co do jakości rzeczy; wada była ukryta (*latenté et caché*), czyniąc rzecz niezdatną do użycia w ramach danej użytkowości lub czyniąc korzystanie z niej niewygodnym. Zob. *Coutumes generales et locales du païs et duché de Bourbonnois...*, s. 134. Uwzględniano także orzecznictwo, np. *arrêt* Parlamentu dijońskiego z dnia 6 czerwca 1665 r. [za:] M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 271.

¹⁰⁶ Na przykład *un Cheval a les yeux crevez; equus cæcus, aut calcitrosus, aut claudus*; zob. *Coutumes generales et locales du païs et duché de Bourbonnois...*, s. 134; J. Papon, *Ioannis Paponis...*, s. 112–113; por. A. Gelliusz, *Noctes Atticæ* [w:] Aulo Gellio, *Le Notti attiche IV–V. Introduzione, testo Latino, traduzione e note*, red. F. Cavazza, Bolonia 1985, 4.2.5.

¹⁰⁷ Por. D. 21.1.1.3–4; J. Domat, *Les loix civiles...*, I.1.2.11.17. Norma ta została później włączona do kodeksu Napoleona (art. 1649) jako wyłączenie rękojmi w przypadkach sprzedaży dokonanych pod powagą sądu; analogiczne przepisy dotyczące derogacji rękojmi w przypadkach licytacji publicznych bądź sądowych obecne są w większości współczesnych ustaw cywilnych. Przepis ten należy ocenić jako dobrze uzasadniony, jednak wysoce nieprecyzyjny i skutkujący licznymi, rozbieżnymi interpretacjami. Zob. L. Krysiński, *O odpowiedzialności sprzedawcy za wady zwrotowe*, „Przegląd Sądowy” 1869, nr 3, s. 231–232; A. Falkowska, *Odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu rękojmi za wady fizyczne rzeczy*, Warszawa 2010, s. 44, przyp. 95–97; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 261–266; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 40–41.

¹⁰⁸ J. Domat, *Les loix civiles...*, I.1.2.11.7–8.

¹⁰⁹ A. Bechmann, *Der Kauf nach gemeinem Recht III*, Leipzig 1905–1908, s. 92 nn.

powiedzialności *venditor sciens* co do szkód powstałych w pozostałym majątku kupującego¹¹⁰.

W Bassigny stosowano prawa niemalże identyczne z prawami Burbonii¹¹¹, natomiast na terenie Bresse wyróżniano – poza najczęściej spotykaną triadą – czwartą wadę główną, inną niż na ziemiach burbońskich i w Bassigny – epilepsję; termin rękojmi wynosił 9 dni¹¹².

Bardziej rozbudowany był system wad głównych na obszarze Franche-Comté:

- u koni – *morve, pousse, courbature*,
- u krów – *pommelière*, epilepsja, krwimocz, *étranguillon (esquinancie)*; przyjmowano jednakowoż wykładnię rozszerzającą na wszelkie wady ukryte zwierząt. Ogólnym terminem rękojmi było 40 dni – poza przypadkami krwimoczu, w których okres ten wynosił 8 dni¹¹³.

Owernia stanowiła mozaikowy obszar graniczny północnych tzw. krajów prawa zwyczajowego i południowych tzw. krajów prawa pisanego (ryc. 2). Zgodnie ze zwyczajem obowiązującym w (północnej) Owernii, przyjmowano następujące wady główne:

- konie – *morve, pousse, courbature, cornage (sifflage)*,
- bydło – *pommelière*,
- owce – *claveau*.

Okres rękojmi wynosił 40 dni, *actio redhibitoria* można było podnosić jednak tylko w ciągu 9 dni od zawarcia umowy¹¹⁴, zaś potem kupującemu przysługiwały roszczenia estymatoryjne.

Mylne byłoby uznawanie, że Francja południowa (tzw. kraje prawa pisanego) rządzona były w badanym zakresie jedynie przez normy pochodzące z prawa rzymskiego (*ius commune*). Również na tych obszarach liczne były lokalne, spisane i niepisane, prawa zwyczajowe dotyczące rękojmi za wady zwierząt gospodarskich.

W Gaskonii przyjmowano następujące wady główne:

- konie – *morve, pousse, fluxion périodique*,
- bydło – *toux (pommelière), renversement de matrice, mal caduc*; okres odpowiedzialności sprzedawcy wynosił 40 dni¹¹⁵.

Szczególnie rozwinięte i stojące na wysokim poziomie legislacyjnym były normy, którymi rządziło się miasto Bergerac¹¹⁶.

¹¹⁰ Na przykład zarażenie całego stada owiec chorobą zakaźną.

¹¹¹ Należy jednak odnotować, że w art. 91 *Coutumes générales du bailliage du Bassigny* [...], Nancy 1761, s. 28, *pousse* określone zostało wariantywnie jako *espousse*. Zob. J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 320.

¹¹² M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel*... [...] I, s. 272.

¹¹³ *Ibidem*, s. 274.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 272.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ *Coutumes et statuts de la ville de Bergerac*, traduits de Latin en Français, red. E. Trelrier, Bergerac 1779; P.C. Lavenas, *Nouveau manuel*..., s. 64–65; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 324. Poza

Instytucje związane z odpowiedzialnością za wady fizyczne zwierząt w Bergerac można podzielić na trzy typy¹¹⁷:

– rękojmia za jakiegokolwiek zwierzęta sprzedawane publicznie na ulicach i rynkach miejskich (...*bovem, vaccam, roncinum, jumentum et quæcumque qui nuncupari possent in foro seu carreriis publicis Brageriaci...*)¹¹⁸, która obejmowała swoim zakresem redhibicję¹¹⁹ w razie wystąpienia jakiegokolwiek choroby, w tym śmiertelnej, w terminie 8 dni¹²⁰;

– rękojmię za jakiegokolwiek nieujawnione przez sprzedawcę – obciążonego domniemanym przez normę prawną obowiązkiem pronuncjacyjnym – wady koni, zwierząt jucznych, osłów, mułów, w terminie 15 dni¹²¹;

– kupno wołu na próbę do pracy w polu (*pro agricultura, labourer la terre*) i okazywanie się zwierzęcia niezdatnym do tej pracy z jakiegokolwiek powodu, również w terminie 8 dni¹²² – tę regulację należy, w ocenie autora, pojmować raczej jako ustawowy warunek rozwiązujący sprzedaż, ustawowe prawo do odstąpienia niż jako typową odpowiedzialność rękojmią. *Leges speciales* w stosunku do powyższych norm stanowiły przepisy ustanawiające odpowiedzialność odszkodowawczą sprzedawcy za *dolus* przy sprzedaży wołów do pracy bądź do rzeźni¹²³ oraz regulujące obowiązki stron i ich wzajemne rozliczenia w ramach umowy o żywienie, tuczenie zwierzęcia¹²⁴.

przepisami omówionymi w niniejszej pracy w statutach tych zawarte zostały m.in. regulacje dotyczące rękojmi za wady rzeczy ruchomych (art. 104–106, 109–112), rękojmi za wady produktów żywnościowych (art. 107), a także szkód wyrządzonych przez zwierzęta w uprawach i wynikających stąd obowiązków odszkodowawczych (art. 101).

¹¹⁷ Art. 113 *Coutumes et statuts de la ville de Bergerac...*; P.C. Lavenas, *Nouveau manuel...*, s. 64–65.

¹¹⁸ Tekst francuski mówi w tym miejscu skrótowo o *quelque chose*.

¹¹⁹ Pojmowaną jako *redditio*, jako całkowite anulowanie i unicestwienie umowy sprzedaży – tak jak gdyby nigdy nie została była ona zawarta: *...remanebit non emptum...*, *...remanebunt inempta...* (art. 113 *Coutumes et statuts de la ville de Bergerac...*).

¹²⁰ *...Qui bovem vendet debet eum reddere sanum per octo dies; sit autem infra octo dies moriatur aut incipiat ægrotare, dictus venditor tale animal recuperabit et remanebit non emptum...*

¹²¹ *Si vero roncinus aut jumentum, asinus asinaque, mulus vel mula, inter se aliquod vitium non apparens habuerit, de quo dictus venditor in dicta venditione nullam mentionem fecerit, et vitium appareat infra quindecim dies, roncinus aut jumentum, et alia animalia, super his declarata remanebunt inempta, et dictus venditor pretium quod exinde habuerit emptori restitere teneatur...*

¹²² *...Si vendatur bos pro agricultura et at hoc aptus non inveniatur, per emptorem per octo dies assidue ut supra, remanebit non emptum.* Por. A. Bechmann, *Der Kauf nach gemeinem Recht II*, Erlangen 1884, s. 212 nn.

¹²³ Art. 108 *Coutumes et statuts de la ville de Bergerac...*; odpowiedzialność ta była zróżnicowana w zależności od tego, czy umowę zawarto w samym Bergerac, czy na terenach podmiejskich.

¹²⁴ Art. 114–118 *Coutumes et statuts de la ville de Bergerac...*; *...si quis tradat alicui bovem, vaccam, roncinum, jumentum et aliqua quæcumque animalia ad nutriendum...*; była to umowa spółki, połączona z umową o podwykonawstwo i z umową sprzedaży, zawierana między *dominus animalium* a *nutritor*, przy pieniężnym wkładzie tego pierwszego do spółki (*cabal, cabale*). Zob. *Répertoire universel et raisonné de jurisprudence [...] II*, red. M. Merlin, Paris 1807, s. 1–2; P. Fénelon (red.), *Vocabulaire de Géographie agraire*, Tours 1970; przepisy bergerackie regulowały m.in. podział przyszłego zysku lub straty oraz

Zróznicowane były zwyczaje południowo-zachodniej Francji. Zwyczaj z Saint-Sever ustanawiał odpowiedzialność redhibicyjną jedynie za wągry wykryte u świń w ciągu 9 dni od sprzedaży¹²⁵, natomiast zwyczaj armaniacki przewidywał następujące wady główne, w terminie 40-dniowym:

- konie, osły, muły – *morve, pousse, fluxion périodique, courbature, tic*,
- krowy – *tousse (pousse), chute de matrice*, krwimocz, epilepsja¹²⁶.

Zgodnie ze zwyczajem panującym w Béarn wadami głównymi koni były: *morve* i *pousse* w terminie 9-dniowym oraz *tour-de-lune (fluxion périodique)* w terminie 40-dniowym, zaś na obszarze Roussillon – te same wady, z jednolitym okresem na ich ujawnienie się, wynoszącym we wszystkich trzech przypadkach 40 dni¹²⁷.

W świetle zwyczaju z Bigorre zarówno rodzaje wad, jak i reguły temporalne były o wiele bardziej złożone:

- konie – *morve* i *courbature* w terminie 40 dni, *fluxion périodique* w terminie 30 dni, *pousse* w terminie 9 dni,
- krowy – *auté (pourriture, cachexie aqueuse, pommelière)* w terminie 4 miesięcy, *haut mal* w terminie 40 dni, krwimocz w terminie 9 dni,
- owce – *amerodat (pourriture, pommelière)* w terminie 3 miesięcy, *tournis* w terminie 30 dni¹²⁸.

Wadami głównymi uznawanymi w Langwedocji były¹²⁹:

- konie¹³⁰ – *morve* i *pousse*, a w niektórych rejonach także *courbature* i *fluxion périodique*, w terminie 40 dni,
- owce (i ewentualnie krowy) – *tournis, tournoiement* w terminie 15 dni, *gamer, gaminge (pourriture, pommelière)* w terminie 14 dni,
- świnię – *meseaux en la langue (n'y avoit rien a la langue), ladrerie, ladres, porcus leprosus, meseaux dans le corps*, zgodnie z *usus et consuetudo* Tuluzy¹³¹. Świnia, u której wykryte zostały wągry, była ze względu na swą niską jakość wykluczona ze sprzedaży

padnięcie zwierzęcia będącego przedmiotem umowy z różnych przyczyn, w tym z przyczyn naturalnych, z winy ich żywiciela, jego rodziny i pasterzy, wskutek choroby niezawinionej (*morbo accidentale*), albo przypadku (*casu fortuito*).

¹²⁵ Tyt. 7 art. 1 *Les coutumes générales, et locales de la ville, prévôté et siege de Saint Sever, lesquelles ont été approuvées et confirmées, et par Edit perpétuel décrétées et autorisées par la Cour de Parlement de Bordeaux*, Bordeaux 1760; P.C. Lavenas, *Nouveau manuel...*, s. 64.

¹²⁶ M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 273.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Ibidem, s. 270, 272.

¹²⁹ A. Loysel, *Institutes Coutumieres...*, 3.4.17; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 21–22, 26–31; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 273; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, 14–15, 17.

¹³⁰ W orzecznictwie Parlamentu tuluskiego przyjmowano interpretację rozszerzającą zakres tej odpowiedzialności także na muły i osły. Zob. J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 320.

¹³¹ Cz. 2 tyt. 7 art. 5 *Coutumes de la ville, gardiage et viguerie de Toulouse* [...], J.A. Soulatges, Toulouse 1770, s. 252–253; A. Loysel, *Institutes Coutumieres...*, 3.4.17; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 324.

(*pro valore suo est de [...] venditione exceptus*). Rękojmia przybierała postać *déduction [...] du prix*. Ogólną zasadą było, że rękojmia dotyczy jedynie wadliwego zwierzęcia, jeżeli jednak sprzedawca zapewniał był, że wszystkie zwierzęta ze stada są zdrowe lub że nie są chore (*[non] leprosi*), a okazało się, że któreś z nich było chore – rękojmi podlegały wszystkie sztuki, zdrowe i chore (*lex specialis*).

Zgodnie ze zwyczajem lyońskim wyróżniano u koni jako wady główne: *morve, pousse, courbature* w terminie 9-dniowym, rozszerzenie katalogu wad w orzecznictwie Parlamentu paryskiego na *cornage (sifflage)* nie zostało w pełni przyjęte w praktyce¹³².

Na obszarze Delfinatu wyróżniano następujące wady zwrotowe:

- świnie – *ladrerie* w ciągu 24 godzin,
- konie – *morve, pousse, courbature* w ciągu 9 dni, a w Górnym Delfinacie¹³³ również *fluxion périodique* i *claudication de vieux mal*¹³⁴.

W Prowansji, podobnie jak w wielu innych regionach, przyjmowano u koni triadę wad (*morve, pousse, courbature* w terminie 9 dni), zaś u owiec – *néblade (jablade, pourriture)* przez okres 3 miesięcy¹³⁵.

2. Kodyfikacja napoleońska a praktyka we Francji w XIX w.

*Code civil des Français*¹³⁶ derogował i zastąpił – przynajmniej w teorii – wszystkie dawniejsze prawa prywatne i zwyczaje¹³⁷. Ustanawiał on generalno-abstrakcyjne reguły dla wszystkich stanów faktycznych. Rękojmia co do wad fizycznych uregulowana w ks. III tyt. VI dz. IV oddz. III §§ I–II art. 1625, 1641–1649 kodeksu Napoleona w pierwotnym brzmieniu oparta została na prawie rzymskim¹³⁸ i była ujmowana

¹³² *Arrêt* z dnia 25 stycznia 1781 r. Zob. M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 272.

¹³³ Okolice górskie, tereny wokół Grenoble.

¹³⁴ M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 273.

¹³⁵ W przypadku ujawnienia się wady u niektórych sztuk w stadzie można było dokonać zarówno pełnej redhibicji całego owiec, jak i częściowego odstąpienia od umowy co do danych sztuk (zwrot części ceny). Poza tym według reguł romanistycznych następował stosowny zwrot pieniędzy za żywienie i utrzymanie zwierząt. *Ibidem*, s. 273; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 14–15, 17.

¹³⁶ Uchwalony wieloetapowo w latach 1803–1804 i scalony w dniu 21 marca 1804 r. *Loi du 30 ventôse an XII sur la réunion des lois civiles en un seul corps, sous le titre de Code civil des Français* (Bulletin des Lois 1804). Nazywany był kodeksem Napoleona (*Code Napoléon*), we Francji w latach 1807–1816, 1852–1870, a w Polsce – stale. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008, s. 65.

¹³⁷ A.J. Arnaud, *Les origines doctrinales du Code civil français*, Paris 1969, s. 5; W. Wołodkiewicz, *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*, Warszawa 1978, s. 70–71; K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...*, s. 13–23; T. Giaro, *Moment historyczny...*, s. 45; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 19, 22, 29; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 267.

¹³⁸ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 35–86; G. Boyer, *Recherches historiques sur la résolution des contrats (Origines de l'Article 1184 C. civ.)*, Paris 1924, s. 409–411; G.H. Treitel, *Remedies for Breach of Contract:*

jako immanentny składnik umowy sprzedaży i jeden z podstawowych obowiązków sprzedawcy¹³⁹.

Obligatoryjna odpowiedzialność sprzedawcy obejmowała istotne wady ukryte (*vices cachés*)¹⁴⁰, których istotność oceniana była w ramach kryterium użyteczności – jej istotnego zmniejszenia bądź całkowitego braku, w odniesieniu do zamierzonego celu¹⁴¹. Juryści francuscy rozszerzali zakres rękojmi na zapewnienia składane przez

A *Comparative Account*, Oxford 1988, s. 324; W. Dajczak, *Potencjał metody porównawczo-historycznej...*, s. 147; A. Falkowska, *Odpowiedzialność sprzedawcy...*, s. 32, przyp. 20; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 29–31; Ch.B.M. Toullier, J.B.H. Duvergier, *Le droit civil français, suivant l'ordre du Code, ouvrage dans lequel on a tâché de réunir la théorie à la pratique [...] IX*, Bruxelles 1838, s. 5 nn., s. 108–150.

¹³⁹ Obok wydania rzeczy. Jako *essentialium negotii* obowiązywała *ex lege*, była obligatoryjna i podlegała daleko idącym ograniczeniom swobody umów co do jej wyłączenia. W. Holewiński, *O zobowiązaniach podług Kodeksu Napoleona. Wykład tytułu III i IV księgi trzeciej*, Warszawa 1875, s. 176; R. Trzaskowski, *Granice swobody kształtowania treści i celu umów obligacyjnych. Art. 353¹ K.C.*, Kraków 2005, s. 142–152; A. Falkowska, *Odpowiedzialność sprzedawcy...*, s. 34–44; J. Podkowik, *Wolność umów i jej ograniczanie w świetle Konstytucji RP*, Warszawa 2015, s. 249–307; P. Machnikowski, *Swoboda umów według art. 353¹ KC. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005, s. 183–352. *Stipulation de non-garantie* nie była co do zasady dopuszczalna (norma *iuris cogentis*) ze względu na ochronę interesów kupującego – chyba że nabywca dodatkowo, wyraźnie i wprost stwierdził, że nabywa na własny zysk bądź stratę (*à ses périls et risques*), zob. W. Holewiński, *O zobowiązaniach...*, s. 176. Można było natomiast zakres rękojmi umownie rozszerzyć bądź zawęzić, jak również ustalić odszkodowanie ryczałtowe. Zob. art. 1152 kodeksu Napoleona w pierwotnym brzmieniu.

¹⁴⁰ Niewidoczne i nieznanne – w taki sposób, że kupujący nie mógł się samodzielnie przekonać o istnieniu wady ukrytej. Brak doświadczenia nie usprawiedliwiał go – nie musiał mieć jednak wiedzy specjalistycznej (taki brak stanowił, w świetle judykatury, dostateczne *usprawiedliwienie*, zob. J.J. Litauer, *Prawo cywilne obowiązujące na obszarze b. Kongresowego Królestwa Polskiego z dodaniem tekstu francuskiego, ustaw uzupełniających i związkowych oraz orzecznictwa kasacyjnego*, Warszawa 1929, s. 599; A. Falkowska, *Odpowiedzialność sprzedawcy...*, s. 37. W razie wątpliwości ostateczną decyzję podejmował sąd; ciężar dowodu obciążał kupującego. Należy zaznaczyć, że późniejsze orzecznictwo francuskie (L. Krysiński, *O odpowiedzialności sprzedawcy...*, s. 221–222), stosując interpretację ekstensywną i celowościową, dopuszczało redhibicję do chwili przyjęcia i sprawdzenia towaru przez kupującego nawet w przypadkach *vices apparents*. W praktyce sądowej, choć nie wynika to wprost z tekstu ustawy, odróżniano zatem moment wydania rzeczy od momentu jej przyjęcia, co prowadziło do pośredniego wyprowadzenia wniosków o: istnieniu po stronie sprzedawcy obowiązku umożliwienia kupującemu zbadania rzeczy (mimo braku ustawowego obowiązku) oraz o ponoszeniu przez kupującego ryzyka swej ewentualnej opieszałości bądź zaniedbania zbadania. Zob. H. Konic, *Prawo o zobowiązaniach*, Bydgoszcz – Warszawa 1930, 114; A. Falkowska, *Odpowiedzialność sprzedawcy...*, s. 38, przyp. 56–61. Stan niewiedzy kupującego musiał, zgodnie z art. 1641–1642, istnieć w chwili zawarcia umowy – w tym samym momencie powinna była też istnieć oczywiście sama wada.

¹⁴¹ Art. 1641–1642 kodeksu Napoleona w pierwotnym brzmieniu. Wada była wadą istotną, jeżeli całkowicie uniemożliwiała zastosowanie zwierzęcia do użytku, do jakiego je przeznaczono albo istotnie zmniejszała jego użyteczność (lecz nie przyjemność z używania) – tak, że gdyby kupujący wiedział o wadzie, nie byłby kupił chorego zwierzęcia, bądź byłby zapłacił niższą cenę. W orzecznictwie i doktrynie (A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 19, 22, 29; H. Konic, *Prawo o zobowiązaniach*, s. 112; A. Falkowska, *Odpowiedzialność sprzedawcy...*, s. 39, przyp. 63) za ukryte uznawano wady spełniające następujące, kumulatywne przesłanki: dotyczące przymiotów wewnętrznych rzeczy (bo jednak w analizowanym rodzaju rzeczy – zwierząt – należy, w opinii autora, rozumieć szeroko, a nie tylko jako

sprzedawcę co do określonych cech zwierzęcia¹⁴² i na przypadki nabycia go w celu w umowie oznaczonego¹⁴³.

Kupujący dysponował dwoma rodzajami remediów¹⁴⁴. Były to:

- żądanie zwrotu rzeczy (*rendre la chose et de se faire restituer le prix, réhibition, redhibicja*; doktrynalnie: *résiliation*, rozwiązanie umowy)¹⁴⁵,
- żądanie obniżenia ceny (*garder la chose et de se faire rendre une partie du prix, telle qu'elle sera arbitrée par experts, estymacja*)¹⁴⁶. Należy zauważyć, że biegłych z zakresu nauk weterynaryjnych powoływano nie tylko do oceny umniejszenia ceny, lecz także w przypadkach redhibicji zwierząt, w tym jako arbitrow¹⁴⁷.

Celem redhibicji było przywrócenie stanu sprzed zawarcia umowy sprzedaży¹⁴⁸, rozwiązanie i anulowanie tej umowy i wynikające z tego ustawowe obowiązki wza-

choroby narządów wewnętrznych); uniemożliwiające działanie zwierzęcia i jego używanie (kryterium funkcjonalne) zwierzęcia w celu zamierzonym przez strony umowy sprzedaży; nieznanne kupującemu w chwili zawarcia umowy; nieujawniające się nawet przy pierwszej próbie (zbadaniu) zwierzęcia, lecz dopiero przy wdrożeniu go do zamierzonej użytkowości (np. do pracy); umniejszające wartość zwierzęcia. Pojęcie wady fizycznej zwierzęcia łączono już wówczas z pojęciem jakości rzeczy sprzedawanej; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 18–19.

¹⁴² H. Konic, *Prawo o zobowiązaniach*, s. 115.

¹⁴³ L. Krysiński, *O odpowiedzialności sprzedawcy...*, s. 226; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 64.

¹⁴⁴ Roszczenia kupującego (skargi, powództwa), art. 1644, 1184 *in fine* kodeksu Napoleona; G. Ripert, *La règle morale dans les obligations civiles*, Paris 1935, s. 141; B. Schmidlin, *La risoluzione del contratto nella prospettiva storico-dogmatica: dalla nullità ex tunc al rapporto di liquidazione contrattuale* [w:] S. Mazzamuto (red.), *Il contratto e le tutele...*, s. 338–339; Ch.B.M. Toullier, J.B.H. Duvergier, *Le droit civil français...*, s. 139 nn.; K. Panfil, *Odstąpienie od umowy jako sankcja naruszenia zobowiązania*, Warszawa 2018, s. 65–70, 89–90, przyp. 40. Kupującemu przysługiwał wolny wybór co do tego, z którego z dwóch roszczeń ma zamiar skorzystać (A. Falkowska, *Odpowiedzialność sprzedawcy...*, s. 40; W. Dajczak, *Potencjał metody porównawczo-historycznej...*, s. 147), co należy ocenić pozytywnie, jako element wzmacniający pozycję i swobodę kupującego. W doktrynie (A. Falkowska, *Odpowiedzialność sprzedawcy...*, 40) przyjmowano, że są one – od chwili uprawomocnienia się orzeczenia sądu o oddaleniu jednego z tych powództw, nie zaś od chwili wniesienia pierwszego powództwa – alternatywnie rozłączne: prawomocne oddalenie jednego z powództw skutkowało konsumpcją całego roszczenia kupującego, który nie mógł już wystąpić z drugim z roszczeń. Oczywiście także zasądzenie w ramach jednego z powództw skutkowało wygaśnięciem roszczeń.

¹⁴⁵ W polskim przekładzie: *oddadź (sic) rzecz i upomnieć się o przywrócenie ceny (Kodex Napoleona z przypisami*, tłum. Fr.X. Szaniawski, Warszawa 1808).

¹⁴⁶ Ibidem: *rzecz zatrzymać, a upominać się o powrócenie części ceny, iaką biegli ułożą*.

¹⁴⁷ Duże znaczenie biegłych w badanym systemie prawnym zostało poddane krytyce w ramach prac polskiej komisji kodyfikacyjnej (*Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań z uwzględnieniem ostatecznego tekstu kodeksu w opracowaniu głównego referenta projektu Prof. Romana Longchamps de Bérier*, Komisja Kodyfikacyjna RP. Podkomisja Prawa o Zobowiązaniach, 1938, z 7, s. 38) jako rodzące znaczną niepewność prawną.

¹⁴⁸ L. Krysiński, *O odpowiedzialności sprzedawcy...*, s. 307–308; A. Falkowska, *Odpowiedzialność sprzedawcy...*, s. 40–41. Celowi temu podporządkowana była także interpretacja ekstensywna przepisów kodeksowych przez judykaturę i doktrynę prawniczą. W orzecznictwie stosowano np. wykładnię rozszerzającą art. 1646, w ten sposób, że *venditor ignorans (bona fide)* zobowiązany był do przywrócenia stanu istniejącego przed sprzedażą, m.in. poprzez zapłatę odszkodowania za koszty wywołane przez

jemnego zwrotu świadczeń (przedmiotu sprzedaży i ceny) przez strony¹⁴⁹. Dookreślone zostały – wskutek połączenia tekstu kodeksowego z dorobkiem orzecznictwa i doktryny – także inne reguły związane z analizowaną instytucją prawną¹⁵⁰.

W praktyce stosowanie regulacji kodeksu napoleońskiego – na pozór jasnych i klarownych – do przypadków wadliwości fizycznej zwierząt napotykało liczne problemy i wątpliwości interpretacyjne¹⁵¹.

W pierwotnym stanie prawnym brakowało specyficznych odniesień do sprzedaży zwierząt¹⁵². Począwszy od 1838 r., wprowadzono w tej materii przepisy szczególne, wyłączające wprost stosowanie art. 1641 nn. kodeksu Napoleona w pierwotnym

zawarcie umowy. *Venditor ignorans* nie odpowiadał natomiast za szkody poniesione przez sprzedawcę wskutek utraty korzyści lub spodziewanych zysków (*lucrum cessans*). Innym przykładem wykładni celowościowej było przyjęcie w literaturze i judykaturze, że przy dostawach rzeczy partiami możliwa była redhibicja nie tylko całości towaru (jeżeli jedynie całość miała znaczenie dla kupującego), lecz także tylko danej wadliwej partii.

¹⁴⁹ Art. 1644 kodeksu Napoleona w pierwotnym brzmieniu. Zdaniem niektórych (*Uzasadnienie projektu...*, s. 37), rozwiązanie umowy miało miejsce tylko w razie wad prawnych, zaś w przypadku wad fizycznych – była to odsprzedaż. Pogląd ten nie jest podzielany przez autora niniejszej pracy. Poza tym redhibicja obejmowała zapłatę przez sprzedawcę odsetek (W. Dajczak, *Potencjał metody porównawczo-historycznej...*, s. 147–148; A. Falkowska, *Odpowiedzialność sprzedawcy...*, s. 41, przyp. 76; K. Panfil, *Odstąpienie od umowy...*, s. 69) i wynagrodzenie przez sprzedawcę, który wiedział o wadzie i podstępnie ją zataił (*venditor sciens, mala fide*), wszelkich szkód i strat, pośrednich i bezpośrednich (art. 1184, 1645), np. strat powstałych wskutek tego, że sprzedane chore zwierzę przeniosło chorobę infekcyjną na inne sztuki i doprowadziło do jej rozprzestrzenienia się w stadzie (H. Konic, *Prawo o zobowiązaniach*, s. 118; L. Krysiński, *O odpowiedzialności sprzedawcy...*, s. 310), wraz – jak należy wnioskować – ze wszystkimi tej choroby konsekwencjami, zarówno wynikającymi ze specyfiki samego schorzenia (np. upadki, poronienia, obniżenie produktywności), jak i z jego zwalczania; *venditor ignorans* powinien był zwrócić cenę i koszty zawarcia umowy (art. 1646). Redhibicja obejmowała również zwrot przez kupującego dochodów i pożytków, np. potomstwa zwierzęcia zakupionego (L. Krysiński, *O odpowiedzialności sprzedawcy...*, s. 307–308).

¹⁵⁰ *Venditor sciens, mala fide* musiał się liczyć z sankcją za swój podstęp w postaci: ponoszenia odpowiedzialności z tytułu rękojmi nawet w razie jej umownego ograniczenia czy wyłączenia (M. Planiol, *O zobowiązaniach: dowody, nauka ogólna o zobowiązaniach, umowy*, Warszawa 1928, s. 222–223; H. Konic, *Prawo o zobowiązaniach*, s. 115; A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego obowiązującego w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1885, s. 550–551), a także zaostrzonego reżymu art. 1645–1646 kodeksu Napoleona w pierwotnym brzmieniu. W razie utraty bądź zniszczenia rzeczy, np. zgonu zwierzęcia, istotne było to, czy zwierzę padło (*resciz maigca wady zginęła*) wskutek i z powodu obecności w nim ukrytej wady fizycznej (choroby), czy też wskutek zdarzeń losowych: w pierwszym przypadku strata obciążała sprzedawcę, zaś w przypadku *cas fortuit* – kupującego (art. 1647); K. Panfil, *Odstąpienie od umowy...*, s. 69–70. Rzymska klauzula *mortuus redhibetur* została we francuskim kodeksie ujęta w sposób stosunkowo wąski. R. Zimmermann, *The Law of Obligations...*, s. 332–334.

¹⁵¹ A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 17–23.

¹⁵² L. Curies-Seimbres, *Commentaire de la loi du 2 août 1884 sur les vices rédhibitoires dans les ventes et échanges d'animaux domestiques. Tuberculose bovine. Compétence, jurisprudence, conseils aux justiciables, desiderata*, Tarbes 1895, s. 12 nn.; Ch.B.M. Toullier, J.B.H. Duvergier, *Le droit civil français*, s. 140 nn.

brzmieniu¹⁵³. Mylne byłoby zakładanie, jak to już wykazano, że stanowiły one implementację *de novo* zasad opartych o tzw. *deutschrechtliches Prinzip* w systemie francuskiego prawa rękojmijnego opartego na zasadach romanistycznych. Mylne byłoby jednak także ocenianie ich jako przywrócenie dawnego, przedrewolucyjnego prawa po blisko czterech dekadach regulacji romanistycznej¹⁵⁴.

Już bowiem przed wejściem w życie wspomnianych *leges speciales* uznawano w orzecznictwie francuskim, że generalny charakter normy wyprowadzanej z art. 1641 kodeksu Napoleona w pierwotnym brzmieniu nie sprzeciwiał się obowiązywaniu lokalnych zwyczajów w odniesieniu do wad ukrytych zwierząt¹⁵⁵. W ten sposób zaprzepaszczano możliwość skorzystania przez kupującego zwierzęta z licznych zalet romanistycznego, niekazuistycznego ukształtowania rękojmi w kodeksie cywilnym. Takie – w ocenie autora, jak również wielu przedstawicieli ówczesnej doktryny, niewłaściwe i naganne – podejście wynikało z przyjmowania swoistej interpretacji niedookreślonego sformułowania art. 1648 kodeksu Napoleona w pierwotnym brzmieniu: *un bref délai, suivant la nature des vices redhibitoires, et l'usage du lieu où la vente a été faite*¹⁵⁶.

Brak określenia stałych reguł temporalnych co do wytoczenia powództwa był niewątpliwą wadą systemu rękojmi w ramach kodeksu napoleońskiego. *Ratio legis* nieokreślenia ścisłych terminów i chwil rozpoczęcia ich biegu była różnorodność stanów faktycznych, życiowych scenariuszy i rodzajów rzeczy. Również *dies a quo* nie był sprecyzowany w ustawie, sądy *ad casum* określały datę początkową jako moment zawarcia umowy, wydania rzeczy albo ujawnienia się i wykrycia wady.

Sformułowanie odwołujące się do lokalnego *l'usage* stało się podstawą do – w ocenie autora, a także przedstawicieli ówczesnej doktryny: mylnego i nieprawidłowego – przyjmowania przez sądy nie tylko ukształtowanych przez prawa zwyczajowe reguł temporalnych, lecz także zwyczajowych katalogów wad głównych¹⁵⁷, całościowego wyłączenia rękojmi za jakiegokolwiek wady jakichkolwiek gatunków zwierząt niewyszczere-

¹⁵³ Jak również moc obowiązującą jakichkolwiek norm przeciwnych, w tym – rzekomą – moc obowiązującą wszystkich dawnych lokalnych zwyczajów; por. A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 31.

¹⁵⁴ Tak twierdził J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 7, 30.

¹⁵⁵ Ibidem, s. 21; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 15–17, 19, 22, 29; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 267; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 31–35, 44–69.

¹⁵⁶ W celu konkretyzacji terminu sąd powinien być kierować się następującymi wytycznymi: termin winien być: krótki (element wzmocnienia pewności prawnej), stosowny do natury danej wady fizycznej oraz do miejscowych zwyczajów i praktyki, a jednocześnie pozwalający na możliwość stwierdzenia czasu, w którym wada powstała (względy celowościowe). Na marginesie należy zauważyć, że sądy Królestwa Polskiego przyjmowały najczęściej jako maksymalny termin dwuletni (wnioskując z art. 1676), co jednak nie cieszyło się pełną akceptacją doktryny; H. Konic, *Prawo o zobowiązaniach*, s. 122–123.

¹⁵⁷ A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 19, 22, 29.

gólnionych w prawach zwyczajowych¹⁵⁸ oraz niedopuszczalności rękojmi w ramach umów zamiany¹⁵⁹. O ile bowiem zastosowanie historycznych, przedrewolucyjnych reguł w odniesieniu do okresu na wytoczenie powództwa można uznać za zgodne z kodeksem, o tyle nie można tego w żadnym wypadku powiedzieć o rozciąganiu tej interpretacji na całokształt dawnych praw zwyczajowych. Był to jednak niewątpliwie jeden z przykładów prawotwórczego działania tzw. *jurisprudence legislative*¹⁶⁰. Orzecznictwo takie (ze względu na niedokładne brzmienie jednego z przepisów wypaczające sens innych norm prawnych)¹⁶¹ można oceniać jako sytuujące się *præter legem*, jeśli nie *contra legem*, gdy chodzi o samą regulację rękojmi za wady zwierząt, natomiast *contra legem* gdy chodzi o zakaz tworzenia precedensów wyrażony przez art. 5 kodeksu Napoleona w pierwotnym brzmieniu. Prowadziło także do znacznej niejedności stosowania prawa i licznych przykładów niesprawiedliwości¹⁶².

3. XIX-wieczne *leges speciales*

Ustawa z dnia 20 maja 1838 r.¹⁶³ ujednoliciła prawo. Ustanowiła ona następujący katalog wad głównych w ramach umów sprzedaży i zamiany:

¹⁵⁸ W związku z tym co do innych gatunków zwierząt w ogóle nie można było skutecznie dochodzić odpowiedzialności z tytułu rękojmi. Zob. wyrok Cour de cassation z dnia 17 kwietnia 1855 r., „Recueil périodique des arrêts de la Cour de cassation” 1855, s. 176; por. A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 30; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 31–35, 44–69.

¹⁵⁹ Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 41; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 28–29; co prawda na gruncie kodeksu Napoleona rękojmię należało stosować także do zamiany, ale w praktyce sądy trzymały się i w tym zakresie ograniczeń wynikających dawnych praw zwyczajowych; ustawa z 1838 r. wprost rozszerzyła stosowanie rękojmi na umowę zamiany.

¹⁶⁰ Innymi przykładami, w odniesieniu do przedmiotowej tematyki, były dookreślenie wzajemnych obowiązków stron i zasad ich rozliczeń, kwestia (braku) wiedzy i podstępu sprzedawcy, zniszczenie rzeczy czy sprzedaż sądowa (rozszerzająca, celowościowa interpretacja art. 1644-1649 kodeksu Napoleona w pierw. brzm.). Zob. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...*, s. 79, 176–194, 223–224, 237, 246.

¹⁶¹ A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 19, 22, 29; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 31–35, 44–69.

¹⁶² A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 19, 22, 26–29; A. Gallier, *Traité des Vices Rédhibitoires...*, s. 77–81; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 43–91, gdzie przywołana została dyskusja ustawodawcza i motywy wprowadzenia ustawy z 1838 r. (m.in. wcześniejsze faktyczne faworyzowanie przez prawo złej wiary i oszustw, niejedność stosowania prawa i jego niejasność, zwłaszcza co do terminologii i reguł temporalnych, mnogość zapytań kierowanych przez prefektów do wydziałów weterynaryjnych w Alfort i w Lyonie).

¹⁶³ *Loi du 20 mai 1838 concernant les vices rédhibitoires dans les ventes et échanges d'animaux domestiques* (Bulletin des Lois 1838); M. Arbaud, *Loi du 20 mai 1838 sur les vices rédhibitoires et de la garantie dans les ventes et échanges d'Animaux domestiques*, Draguignan 1840, passim; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 7–24, 31–308; L. Curies-Seimbres, *Commentaire de la loi...*, passim; H. Charles-Lavauzelle, *Loi du 21 juin 1898 sur le Code rural, suivie de la loi du 2 août 1884 sur les vices rédhibitoires*, Paris 1902, s. 37–42; F. Thébaud, *Loi du 20 mai 1838 sur les vices et actions rédhibitoires, suivie d'un Traité de clinique vétérinaire à l'usage des*

– konie, osły i muły: *fluxion périodique des jeux, épilepsie ou mal caduc* w terminie 30 dni, *morve, farcin, pousse, maladies anciennes de poitrine ou veilles courbatures, immobilité, tic sans usure des dents, hernie inguinale intermittente, cornage chronique, boiterie intermittente pour cause de vieux mal* w terminie 9 dni,

– krowy – *phthisie pulmonaire*, padaczka oraz wady, które doprowadziły do niedonoszenia ciąży, wypadnięcia macicy lub pochwy, jeśli sprzedawca ponosił za to odpowiedzialność, w terminie 9 dni,

– owce – *clavelée* (dozwalała na redhibicję całego stada), *sang de rate* (dozwalała na redhibicję całego stada, jeżeli w trakcie okresu rękojmi zachorowało ponad 15 sztuk), w terminie 9 dni¹⁶⁴. Terminy te liczone były od dnia wydania (dostarczenia, dostawy, *livraison*) zwierzęcia¹⁶⁵.

Kupujący nie dysponował remedium w postaci obniżenia ceny¹⁶⁶, nie miał obowiązku dążyć do polubownego zakończenia sporu¹⁶⁷. Regulacja specjalna zmieniała normę art. 1646 kodeksu Napoleona, dotyczącego *venditor ignorans* – od 1838 r. sprzedawca zwierząt miał prawny obowiązek znać sprzedawane przez siebie zwierzęta¹⁶⁸.

Poza tym istniała możliwość uwolnienia się sprzedawcy od odpowiedzialności za choroby zakaźne – *morve, farcin* i *clavelée*, jeśli udowodnił był, że zwierzęta miały kontakt z innymi, chorymi osobnikami¹⁶⁹.

Nowelizacje z lat 1884 i 1895¹⁷⁰ nie przyniosły znaczącej poprawy pozycji kupującego. Katalog wad głównych został w 1884 r. zmieniony w następujący sposób:

– konie, osły i muły: *fluxion périodique des jeux, épilepsie ou mal caduc* w terminie 30 dni, *morve, farcin, immobilité, tic (avec oraz sans usure des dents), hernie inguinale intermittente, cornage chronique, boiteries anciennes intermittentes*; pozytywnie należy

éleveurs et propriétaires de bestiaux, Laval 1848, s. 7–12; A. Gallier, *Traité des Vices Rédhibitoires...*, s. 85; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 23–91.

¹⁶⁴ Art. 1 i 3 *in fine* ustawy z 1838 r.; por. Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 70–76, 86–89.

¹⁶⁵ Art. 3 ustawy z 1838 r.; zgodnie z art. 5 w wyżej wymienionych terminach trzeba było powołać ekspertów z zakresu nauk weterynaryjnych. Przed 1838 r. terminy liczone co do zasady od dnia zawarcia umowy. Zob. A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 33–36.

¹⁶⁶ Art. 2 ustawy z 1838 r.; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 20–21, 31–32; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 69–70.

¹⁶⁷ Art. 6 ustawy z 1838 r.

¹⁶⁸ A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 22; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 29–40.

¹⁶⁹ Art. 8 ustawy z 1838 r.; w tym zakresie art. 1649 kodeksu Napoleona nie znajdował zastosowania, zob. A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 22.

¹⁷⁰ *Loi du 2 août 1884 sur le Code rural (sur les vices rédhibitoires dans les ventes et échanges d'animaux domestiques)* (Bulletin des Lois 1884); *Loi du 31 juillet 1895 sur la garantie en matière de ventes et sur les vices rédhibitoires* (Bulletin des Lois 1895); L. Curies-Seimbres, *Commentaire de la loi...*, s. 21–47; A. Gallier, *Traité des Vices Rédhibitoires...*, passim; É. Le Pelletier, *Manuel des vices rédhibitoires des animaux domestiques. Commentaire théorique et pratique de la loi du 2 août 1884, avec les modifications que la loi du 31 juillet 1895 y a apportées et un formulaire complet de tous actes et formalités [...]*, Paris 1902, passim; G. Bouchet, *Le cheval à Paris de 1850 à 1914*, Geneve – Paris 1993, s. 74–75.

ocenić fakt, że jako nową wadę – w miejsce *courbatures* – wprowadzono naukowy termin *emphysème pulmonaire*¹⁷¹,

– owce – *clavelée* (dozwalała na redhibicję całego stada),
 – świnie – *ladrerie*¹⁷². Wszystkie wady – za wyjątkiem *fluxion périodique* (30 dób) – należało wykryć w terminie 9 dób¹⁷³. Najdonioślejszymi zmianami były: przywrócenie możliwości skorzystania przez kupującego z *actio quanti minoris*¹⁷⁴, ograniczenie kwotowe dostępności *actio redhibitoria*¹⁷⁵ oraz derogacja przepisów ustawy z 1838 r. co do wad głównych bydła i wszelkich wcześniejszych przepisów z zakresu wad w ramach badania zwierząt rzeźnych i mięsa. Poza tym przepisy pozostały niemalże niezmienione w stosunku do poprzedniego stanu prawnego¹⁷⁶. Na mocy art. 2 ustawy z 1895 r. z katalogu wad głównych usunięte zostały *morve, farcin i clavelée*¹⁷⁷.

Przepisów przywołanych wyżej ustaw nie stosowano do zwierząt przeznaczonych do spożycia przez ludzi¹⁷⁸. Poza tym związane z badaną problematyką były również akty prawne natury administracyjno-weterynaryjnej, sanitarno-epizootycznej¹⁷⁹, na mocy których sprzedaż osobniki chorych i narażonych na zakażenie była nieważna *ex lege*¹⁸⁰ w razie stwierdzenia oznaczonych chorób zakaźnych zwierząt¹⁸¹.

¹⁷¹ A. Gallier, *Traité des Vices Rédhibitoires...*, s. 183–189, 214–218.

¹⁷² Art. 2 ustawy z 1884 r.; A. Gallier, *Traité des Vices Rédhibitoires...*, s. 182 nn.

¹⁷³ Art. 5 ustawy z 1884 r.: *jour franc* – dosłownie: dzień istny, doba urzędowa, 24 godziny zegarowe.

¹⁷⁴ Art. 3 ustawy z 1884 r.: jedynie jeśli sprzedawca nie wyraził chęci dokonania redhibicji; A. Gallier, *Traité des Vices Rédhibitoires...*, s. 312–328; É. Le Pelletier, *Manuel des vices rédhibitoires...*, s. 28–35.

¹⁷⁵ Art. 4 ustawy z 1884 r.: jedynie jeśli wartość zwierzęcia była niższa od 100 franków; A. Gallier, *Traité des Vices Rédhibitoires...*, s. 329–331; É. Le Pelletier, *Manuel des vices rédhibitoires...*, s. 35–38.

¹⁷⁶ L. Curies-Seimbres, *Commentaire de la loi...*, s. 21–47.

¹⁷⁷ É. Le Pelletier, *Manuel des vices rédhibitoires...*, s. 8–27.

¹⁷⁸ W praktyce sądy dopuszczały stosowanie: przedrewolucyjnych ordonansów policyjnych (prawo administracyjne) i wyroków parlamentarnych z XVII–XVIII w., XIX-wiecznych regulacji policyjnych, specyficznych dla danego miasta, departamentu. Regulacje te w całości przytoczył A.A. Rey (*Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 221–243), a można je streścić następująco: oceny wadliwości padłego zwierzęcia dokonywało dwóch ekspertów w dziedzinie nauk weterynaryjnych, okres odpowiedzialności sprzedawcy wynosił 9 dni.

¹⁷⁹ *Loi du 21 juillet 1881 sur la police sanitaire des animaux* (Bulletin des Lois 1881); *Décret du 22 juin 1882 portant règlement d'administration publique pour l'exécution de la loi du 21 juillet 1881* (Bulletin des Lois 1882); *Décret du 28 juillet 1888 sur la tuberculose bovine* (Bulletin des Lois 1888); zob. R. Hubscher, *La loi sanitaire de 1881 et son application dans les campagnes*, histoire-medecine-veterinaire.fr/wp-content/uploads/2014/03/Hubscher_B1-Loi-sanitaire-1881.pdf; idem, *Les Maîtres des bêtes: Les vétérinaires dans la société française (XVIII–XXe siècle)*, Paris 1999, passim; F. Peuch, *Précis de police sanitaire vétérinaire ou Exposé des mesures sanitaires applicables aux animaux, en France et en Algérie*, Paris 1884, s. 18 nn.; L. Curies-Seimbres, *Commentaire de la loi...*, s. 38, 49, 69, 73; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 92–102, 456–470.

¹⁸⁰ Art. 13 ustawy z 1881 r. Zakaz obrotu łączył się z obowiązkiem ujawnienia tych chorób i ich zwalczania, niezdatnością produktów pochodzenia zwierzęcego do spożycia przez ludzi oraz licznymi zakazami i nakazami w ramach urzędowego zwalczania chorób zakaźnych.

¹⁸¹ Art. 1 ustawy z 1881 r.: *peste bovine* (*pestitis bovum*, *typhus contagiosus bovum*, księgosusz) u wszystkich przeżuwaczy, *péripneumonie contagieuse* (*pleuropneumonia contagiosa bovum*, zaraza płucna bydła)

Francuskie *leges speciales* określające katalog wad głównych wybranych gatunków zwierząt gospodarskich nie były wyjątkami na tle prawodawstwa XIX-wiecznej Europy – wręcz przeciwnie, istnienie takich katalogów było regułą¹⁸². Niemniej zmiany polegające na zastąpieniu – czy też legalizacji – dotychczasowej samowoli interpretacyjnej przez ujednoczenie praktyki¹⁸³ na mocy ustawy szczególnej należy ocenić ujemnie.

Również istnienie w prawodawstwie XIX-, XX-wiecznym i współczesnym systemów wad głównych zwierząt jako takich należy ocenić jednoznacznie negatywnie. Jak dowodzą liczne przykłady historyczne¹⁸⁴, systemy te – choć łatwe w zastosowaniu praktycznym i zapewniające pewność prawną¹⁸⁵ – są najczęściej anachroniczne i błędne w świetle nauk weterynaryjnych, jak również niepodatne na naukową – czy nawet tylko racjonalną – krytykę oraz nowelizację. Poza tym nie jest możliwe objęcie wszelkich wad fizycznych zwierząt w *numerus clausus*, a przepisy szczególne w tej materii powodują chaos normatywny, ich kazuistyczność prowadzi do nieuzasadnionego zróżnicowania pozycji kontrahentów i ograniczenia uprawnień niektórych kupujących¹⁸⁶.

u krów, *gale* (świerzb), *clavelée* u owiec i kóz, *fièvre aphteuse* (*aphtæ epizooticæ*, pryszczycza, FMD) u krów, świń, owiec i kóz, *morve*, *farcin*, *dourine* (*exanthema coitale paralyticum equorum*, zaraza stadnicza) u koni i osłów, *rage* (wściekliczna) i *charbon* (węglik) u wszelkich gatunków. W 1888 r. do tej listy dodano: *tuberculose bovine* (gruźlicę bydła) u krów, *pneumo-entérite* (zakaźne zapalenie płuc i jelit o różnej etiologii, m.in. salmonellozy) i *rouget* (rózycza) u świń. Należy zaznaczyć, że – poza nazwami istniejącymi w języku powszechnym, takimi jak wściekliczna – terminologia zawarta w tych aktach prawnych była poprawna i zgodna z fachowym mianownictwem weterynaryjnym francuskim.

¹⁸² Między innymi w lokalnych prawach państw i miast niemieckich, np. Bawarii, Saksonii, większej części Prus, w prawie zjednoczonych Niemiec (II Rzesza), w Belgii, w Luksemburgu, w Austrii (i krajach Przedlitawii, w tym w Galicji). Również w Królestwie Polskim podjęte zostały próby opracowania katalogu wad głównych i terminów (projekt został opracowany przez prof. Piotra Seifmanna na polecenie Rady Lekarskiej Królestwa Polskiego z dnia 12 sierpnia 1865 r. (A. Perenc, *Historia lecznictwa zwierząt w Polsce*, Warszawa – Wrocław 1958, s. 390), nie przyniosły one jednak rezultatu w formie konkretnych działań ustawodawczych.

¹⁸³ A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 15–17.

¹⁸⁴ A zwłaszcza rozporządzenia o wadach głównych polskie (rozporządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 7 października 1966 r. w sprawie odpowiedzialności sprzedawców za wady główne niektórych gatunków zwierząt, Dz.U. z 1966 r., Nr 43, poz. 257) i niemieckie (*Verordnung, betreffend die Hauptmängel und Gewährfristen beim Viehhandel* vom 27. März 1899, RGBl. 1899, Nr 13, s. 219–220), nieaktualne, błędne i anachroniczne w chwili swego powstania i obowiązujące bez żadnych nowelizacji aż po wiek XXI.

¹⁸⁵ A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 44; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 268–269.

¹⁸⁶ Ustawa z 1838 r. była krytykowana, m.in. za zróżnicowanie i pogorszenie pozycji sprzedawców różnych gatunków zwierząt; ustanowienie domniemania prawnego istnienia wady w chwili sprzedaży, a co za tym idzie – odwrócenie ciężaru dowodu w stosunku do regulacji kodeksowej (na kanwie kodeksu Napoleona ciężar dowodu obciążał kupującego, zaś na kanwie *lex specialis* – sprzedawcę); ustawowy katalog nie zawierał wielu istotnych wad, które łatwo było ukryć (np. *rétivité*, *méchanceté*), przez co ogranicza uprawnienia nabywcy; ustawowy katalog nie zawierał wielu dawniej przyjmowanych wad

Proponowano jednak w badanym okresie, zarówno w środowisku prawniczym, jak i weterynaryjnym¹⁸⁷, m.in.

- dogłębną reformę katalogu wad głównych (np. zniesienie wad głównych koni, rozszerzenie katalogu wad i poprawa ich nazewnictwa, dostosowanie reguł temporalnych do wiedzy lekarsko-weterynaryjnej),
- zniesienie katalogu wad głównych i wszelkich innych regulacji szczególnych, stosowanie wyłącznie ogólnych regulacji kodeksowych jako podstawy wyroków,
- zniesienie rękojmi na rzecz gwarancji umownej¹⁸⁸.

XIX-wieczne prawo francuskie przewidywało szeroki i różnorodny udział biegłych z zakresu nauk weterynaryjnych w postępowaniach w sprawie wad fizycznych zwierząt¹⁸⁹. Lekarze weterynarii, spełniający wymogi i posiadający odpowiednie kwalifikacje¹⁹⁰, mogli uczestniczyć w postępowaniach¹⁹¹: jako biegli (*experts*)¹⁹² i *arbitres-rapporteurs*¹⁹³ – w postępowaniach przed sądami pokoju¹⁹⁴, sądami cywilnymi, trybunałami handlowymi¹⁹⁵. Stosowany był również arbitraż weteryna-

(np. *pourriture*); ustawa szczególna – w przeciwieństwie do regulacji kodeksowej – nie dopuszczała pełnej dyspozytywności stron, gdyż zabraniała dowolnego umownego rozszerzenia odpowiedzialności (trzeba było zawsze stosować przepisy ustawowe, w tym co do terminów); w ostatecznym rozrachunku ustawa szczególna faworyzowała sprzedawców (A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 45–53). Nie ze wszystkimi aspektami przywołanej krytyki zgadza się autor niniejszej pracy.

¹⁸⁷ L. Guillouard, *Traité de la vente et de l'échange I*, Paris 1890, s. 489; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 268–269; L. Curies-Seimbres, *Commentaire de la loi...*, s. 18–19, 57–59, 73–74; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 14–17, 47–53, 54–58; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [..] I*, s. 319–320; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 34, 89–96, 106–267, 404–406; idem, *De la garantie...*, 1844, passim; „Journal de Médecine Vétérinaire” 1853, s. 364; 1860, s. 193; „Recueil de Médecine Vétérinaire” 1858, 1859; A. Gallier, *Traité des Vices Rédhitoires...*, s. 74; działalność Société Centrale Vétérinaire oraz środowiska naukowego z Alfort i Lyonu; projekt *Code rural* z 1868 r. i wprowadzenia w art. 83–92 nowelizacji ustawy z 1838 r., zob. A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 54–58; A. Gallier, *Traité des Vices Rédhitoires...*, s. 86–89.

¹⁸⁸ Por. gwarancja – czy raczej: umowne rozszerzenie rękojmi – na gruncie art. 1134, 1643 kodeksu Napoleona, w tym na ogólne zapewnienia co do *sains et nets*, rozumiane jako *l'absence des vices rédhitoires*; zob. J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 89–96; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 243–261.

¹⁸⁹ Art. 1644 *in fine* kodeksu Napoleona, art. 5 ustawy z 1838 r., art. 7–8 ustawy z 1884 r.

¹⁹⁰ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 289–298. Biegli ponosili odpowiedzialność odszkodowawczą za popełnione przez siebie i ze swej winy błędy w sztuce, które spowodowały wyrządzenie szkody, zob. art. 1358 kodeksu Napoleona w pierw. brzm.; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 358–359.

¹⁹¹ Szczegółowe opisy rodzajów sądów i ich kompetencji w sprawie rękojmi, procedur stosowanych przed różnymi sądami, w tym w ramach mediacji i arbitrażu, formalności procesowych, opłat sądowych, wynagrodzeń ekspertów: A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 6–12, 301–374; L. Curies-Seimbres, *Commentaire de la loi...*, s. 61 nn.; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 110–125, 325–432.

¹⁹² J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 273–287, 289–298; L. Curies-Seimbres, *Commentaire de la loi...*, s. 41 nn.; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 81, 83–86, 121–125, 325–432.

¹⁹³ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 287–289, 289–298.

¹⁹⁴ M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 565–566.

¹⁹⁵ Ibidem, s. 566.

ryjny czyli sąd polubowny, w którym role sędziego (*iudex privatus*) i biegłego pełnił lekarz weterynarii¹⁹⁶. Opracowane zostały dokładne reguły dotyczące weterynaryjnych i prawnych aspektów badania przyżyciowego i pośmiertnego zwierząt w celu stwierdzenia obecności wad fizycznych¹⁹⁷, liczne wzory pism procesowych, nominacji ekspertów, zapisów na sąd polubowny, wyroków, postanowień¹⁹⁸ i ekspertyz adekwatnych do każdej z wad głównych¹⁹⁹.

4. Próba klasyfikacji wad głównych w świetle nauk weterynaryjnych

W dalszej części pracy przedstawiona zostanie próba klasyfikacji weterynaryjnej²⁰⁰ wad wyróżnianych przez francuskie prawo zwyczajowe oraz ustawodawstwo XIX-wieczne. Wady te podzielić można na:

- jednostki chorobowe we współczesnym znaczeniu,
- określenia oznaczające wiele różnych stanów patologicznych o różnej etiologii i różnych, choć podobnych, objawach, lub zespołów objawowych o różnej etiologii²⁰¹,
- zaburzenia zachowania, w tym syndromy zaburzeń behawioralnych i tzw. stereotypie.

Morve traktowana była jako „choroba koni, którą wszyscy znają”, i oznaczała najczęściej nosaciznę (*malleus*), ale także różne rodzaje lokalnych infekcji zatok nosowych czy gruźlicę²⁰². *Farcin* bywało wyróżniane jako odrębna wada zwroto-

¹⁹⁶ Co do dokładnych regulacji dotyczących sposobu zapisu, wyboru sędziego, sposobu procedowania arbitrażowego, skutków orzeczeń i skutków niepodporządkowania się im, a także wzorów pism, zob. A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 362–369; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 564–565; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 268–273, 289–298; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 121–125. Istnienie i szerokie stosowanie arbitrażu weterynaryjnego należy ocenić nadzwyczaj pozytywnie, zwłaszcza ze względu na fachowość, szybkość i stosunkowo niskie koszty postępowania.

¹⁹⁷ Zawierające m.in. dokładną procedurę przeprowadzenia każdego z badań, wskazówki wynikające z nauk weterynaryjnych i orzecznictwa, w tym jakich błędów unikać, jak maskuje się wady i jak to wykryć. Zob. A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 59–199; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 144–325.

¹⁹⁸ A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 365–369, 376–381, 388–499; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 126–143, 325–432.

¹⁹⁹ Ibidem; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 392–443.

²⁰⁰ Klasyfikacja taka, niestety, nie może być zupełna, m.in. ze względu na to, że zwyczajowe nazwy wad były nieprecyzyjne, nie oznaczały jednej jednostki chorobowej, były różnicowane miejscowo.

²⁰¹ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 106–222

²⁰² Nie ulegało jednak wątpliwości, że była to choroba zakaźna koni, a – w świetle orzecznictwa i przedrewolucyjnego ustawodawstwa (§ 7 Arrêt du Conseil...) – już samo podejrzenie bycia zakażonym (*chevaux douteux de morve, chevaux soupçonnés de morve*) wystarczyło, by zaistniała odpowiedzialność sprzedawcy. Zob. J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 89–96, 146–152; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 161–179, 290–297; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 143; idem, *Dictionnaire usuel... [..] II*, s. 318–353; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 77–92; A. Gallier, *Traité des Vices Réhabilitaires...*, s. 225–240.

wa²⁰³ – choroba zakaźna wywołująca guzowacenie węzłów i naczyń chłonnych podskórnych, która może być identyfikowana jako zolzy (*adenitis, coryza contagiosa*). Bywało również uznawane za podrodzaj *morve*²⁰⁴, a także za liczne inne choroby, oraz rozumiane jako generalne określenie różnych wad²⁰⁵.

Pousse, espousse, épousses można bez wątpienia uznać za synonimy *recurrent airway obstruction – chronic obstructive pulmonary disease (RAO/COPD)*²⁰⁶, jednakże przez niektórych nie była uznawana za chorobę, lecz za zestaw objawów wielu chronicznych chorób związanych z kłatką piersiową u koni²⁰⁷. Bywała także utożsamiana z rozedmą płuc²⁰⁸. Była uznawana za wadę, która utrudnia korzystanie z konia i czyni je niewygodnym²⁰⁹. U krów określenie to stosowano czasem jako synonim *pommelière*.

Wada ta, określane również jako *pommelière, phthisie pulmonaire, pourriture, pourriture des poumons, pousse, toussé, toux, autée, autrée, gravelle, hydropisie de poitrine, cachexie aqueuse, mal de foie, foie pourri, douve, douvé, hydratide, boule, bouteille, bourse, gamer, gaminge, ganache, goître, cloche, hydropisie, amerodat* – mogła oznaczać wiele różnych chorób zlokalizowanych w jamie klatki piersiowej u bydła i owiec, a przede wszystkim – gruźlicę bydła²¹⁰. Lokalnie *hydropisie de poitrine* uważano za jednostkę chorobową odrębną od *gravelle* czy *pommelière*²¹¹; terminem *pourriture* oznaczano także choroby kończyn, np. zanokcicę czy wrzód racicy.

Terminy *courbature, courbatures, maladies anciennes de poitrine ou veilles courbatures, maladies de poitrine désignées sous le nom de veilles courbatures*, również związane z chorobami zlokalizowanymi w jamie klatki piersiowej u koni, były wyjątkowo nieprecyzyjne i są problematyczne w interpretacji. Desygnaty te służyły bowiem, zdaniem większości²¹², do określenia rozlicznych chorób, m.in. przewlekłych zapaleń płuc i opłucnej (*pleuropneumonia chronica*) o różnej etiologii; chorób z objawami zapalenia

²⁰³ Art. 1, 8 ustawy z 1838 r., art. 2 ustawy z 1884 r.; L. Curies-Seimbres, *Commentaire de la loi...*, s. 29; A. Gallier, *Traité des Vices Rédhitoires...*, s. 240–247.

²⁰⁴ Wymienione objawy występują bowiem również w przebiegu nosacizny.

²⁰⁵ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 152–154; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 180–191, 298–302; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 143, 272; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 93–100.

²⁰⁶ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 177–189; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 205–216, 311; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 116–124; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] II*, s. 537–551; Ch.B.M. Toullier, J.B.H. Duvergier, *Le droit civil français...*, s. 143.

²⁰⁷ M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 144.

²⁰⁸ A. Gallier, *Traité des Vices Rédhitoires...*, s. 251–263.

²⁰⁹ *Coutumes generales et locales du païs et duché de Bourbonnois...*, s. 134.

²¹⁰ Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 255–262, 314–317; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 222–243; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 164–173; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] II*, s. 533–537.

²¹¹ M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 272; *Conférence de la Coutume...*, s. 371–372.

²¹² J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 190–203; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 192–198, 303–309; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 144–145, 266; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 17, 101–109, 508–512, 522.

w okolicy i wewnątrz klatki piersiowej; powysiłkowych bóli mięśni klatki piersiowej; gruźlicy; chorób, których wynikiem było zwałobienie, zmięśnienie, martwica czy powstawanie ropni płuc. Zdaniem niektórych termin *courbature* był określeniem całkowicie błędnym, niedookreślonym i nieprecyzyjnym na oznaczenie objawów wszystkich możliwych chorób o przebiegu ostrym²¹³, albo – o przebiegu przewlekłym, albo – wszelkich poważnych zmian patologicznych u koni (innych niż *pousse* i *morve*)²¹⁴.

Podobny fonetycznie termin – *corbe*, *courbe* – oznaczał jednak zupełnie inną przypadłość – chorobę stawu skokowego²¹⁵. Jako inna wada klasyfikowane były natomiast kulawizny koni i krów – *boiteries*, *vieux mal*, *boiteries de vieux mal*, *claudication de vieux mal*²¹⁶, *boiterie intermittente pour cause de vieux mal*²¹⁷, *boiteries anciennes intermittentes*²¹⁸, różnego rodzaju, różnego pochodzenia i dotyczącej różnych części kończyn, w tym zadawnione i przemijające²¹⁹, *boiterie à froid*, *boiterie à chaud* i in. U owiec i krów kulawizny powodowane chorobami racic określane były wieloma regionalnymi nazwami, określającymi wszelkie lub jedynie wybrane kulawizny, takimi jak: *pourriture* (jako generalna nazwa wielu schorzeń albo jedynie jako zanokcica); *piétain*, *piétin*, *crapaud*, *clopin*, *mal blanc*, *mal des pieds* (wrzód racicy – często opisywany jako wada odrębna od *pourriture*); *néblade*, *néblade*, *jablade*, *jastade* (owce)²²⁰. Termin *pourriture*, jak już wskazano, używano także na określenie *pommelière*.

Jako wady główne klasyfikowano też dwa rodzaje chorób narządu wzroku. Po pierwsze, *fluxion périodique*, *fluxion périodique des yeux*, *tour-de-lune* – nawracające zapalenie jagodówki, tzw. ślepotą miesięczną (*equine recurrent uveitis*, *Mondblind*, *Mondblindheit*, *Equine rezidivierende Uveitis*, *Periodische Augenentzündung*, *moon blindness*, *recurrent iridocyclitis*, *periodic ophthalmia*, ERU)²²¹. Terminem tym określano jednak

²¹³ M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 266.

²¹⁴ J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [..] I*, s. 319–320, np. ropnie płuc, gruźlica, atrofia narządów wewnętrznych, zmięśnienie narządów wewnętrznych, wodnica klatki piersiowej, wodnica jamy brzusznej, wrzody żołądka, wrzody dwunastnicy i jelit, tętniaki krezki, kamica wątrobowa, kamica nerkowa, pęcherza i moczowodu, złogi i bezoary jelitowe, polipy jam nosowych, polipy krtani, porażenie krtani, padaczka, katalepsja, reumatyzm, nietrzymanie moczu, niebezpiecznego stopnia zarobaczenie, tzw. żabka (*crapaud*), wrzód kopyta.

²¹⁵ Por. J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [..] I*, s. 320; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 271.

²¹⁶ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 128–146, 222–229; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 244–254, 314; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 142; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 154–164.

²¹⁷ Art. 1 ustawy z 1838 r.

²¹⁸ Art. 2 ustawy z 1884 r.

²¹⁹ Zgodnie z ustawami z 1838 i 1884 r.

²²⁰ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 229–243; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 146, 272–273; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 14–15, 17.

²²¹ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 164–171; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 144–154, 288–290; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 143; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 59–70.

także różne inne rodzaje chorób narządu wzroku czy lunatykowanie. Czasami przypadłość tę utożsamiano z inną wadą – *amaurose ou goutte sereine*, czyli pełną utratą wzroku (*amaurosis, gutta serena, Vollblind, Visusverlust, schwarzer Star, Staarblind, Starrblind, Starrblindheit*)²²², wywołaną przez wiele różnych czynników, w tym zaburzenia naczyniowe w obrębie tętnic szyjnych i naczyń krwionośnych w gałce ocznej, jaskrę, niedobory witaminowe i in.

*Cornage, sifflage, halley, cornage et hallage*²²³ – określenia te były traktowane najczęściej jako synonimy, wadę tę klasyfikowano jako porażenie krtani (o różnej etiologii, w tym związane z uszkodzeniem n. *laryngeus recurrens sinister*). Czasem jednak traktowano je jako odrębne jednostki chorobowe, czasem wyróżniano jako wadę tylko *cornage chronique*, zdaniem innych zaś był to podrodzaj *pousse*.

Zarówno paraliż krtani, jak i bóle klatki piersiowej (*courbature*) były zaliczane do vices de conformation, *mauvaise manière* – wad zachowania się koni (*sic!*)²²⁴.

Niepoprawne zachowanie się zwierząt określano także u wołów i byków jako *méchanceté, bœuf frappe de la corne*²²⁵, u koni jako *cheval rebous, cheval qui rue, felle, felle de la dent, cheval qui mord, cheval mordeur*²²⁶, u owiec – *moutons qui se trouvent gâtés*, u różnych zwierząt – *animal rétif, ombrageux ou méchant* oraz *folie*. Były to płochliwość, narowistość i agresywność²²⁷, przejawiające się m.in. w wierzganiu, kopaniu, zapieraniu się czy gryzieniu, mogące zaburzać możliwość skorzystania ze zwierzęcia zgodnie z zamierzoną użytkowością²²⁸.

Za pokrewną wadę można uznać *immobilité*. Najczęściej była ona opisywana jako brak reakcji na komendy wokalne²²⁹. Wada ta może być zaklasyfikowana jako katalepsja, ale również jako różnego rodzaju zaburzenia psychiczne, porażenia, tężec, stereotypie, stany czasowego *vertige furieux* oraz trwale zmiany zachowania.

²²² J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 171–175; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 144–154, 288–290; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 144.

²²³ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 154–164; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 217–227, 312; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 143; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 124–134, 508–512, 522; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 323–324; J.B.J. Pailliet, *Manuel de droit français*, s. 540; A. Gallier, *Traité des Vices Rédhibitoires...*, s. 266 nn.

²²⁴ J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 321–322.

²²⁵ Przypadek bodących, agresywnych wołów (*bœuf frappe de la corne*) co do zasady nie był w prawie francuskim przyjmowany jako podstawa redhibicji, ale w orzecznictwie czasami dopuszczano tę przesłankę, np. w Besançon, zob. J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 321–322.

²²⁶ Por. A. Gelliusz, *Noctes Atticæ*, 4.2.5.

²²⁷ A także w sensie przenośnym: złośliwość, upartość, kapryśność, niegrzeczność, szaleństwo itp.

²²⁸ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 123–128; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 142, 144–145, 271; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 267–271; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français* [...] I, s. 323–324.

²²⁹ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 106–116; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 198–204, 310–311; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel...* [...] I, s. 141; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 109–116, 508–512, 522; A. Gallier, *Traité des Vices Rédhibitoires...*, s. 247 nn.

Za złe zachowanie²³⁰ uznawano także stereotypie, czyli zaburzenia behawioralne wynikające z różnych przyczyn składających się na niedostateczny poziom dobrostanu²³¹, określane były jako *tic (maladie du tic)*²³². Dzielono je na: *tic* z użyciem zębów (gryzienie żłobu, tzw. heblowanie) oraz – uznawany za wadę główną zgodnie ze zwyczajem paryskim i prawami go naśladowującymi – *tic* bez użycia zębów (łykawość, tkanie, postrząsanie i kołysanie głową, grzebanie, dreptanie w kółko, kopanie ścian, samookaleczanie i in.).

Jako wady traktowano także zaburzenia zachowania się zwierząt, a zwłaszcza owiec i bydła – *ournis, lourde, tournoiement, avertin, étourdissement* – polegające na kręceniu się w kółko²³³ i stanowiące objawy neurologiczne różnego rodzaju chorób ośrodkowego układu nerwowego, takich jak: choroba skokowa, różnej etiologii zapalenia opon mózgowych i mózgu, nerwu przedstonkowego, zaburzenia widzenia wywołane przez zawroty głowy (*étourdissement*), kołowaczna – cenuroza, ewentualnie choroba kłusowa i in.

Inną wadą główną wyróżnianą u owiec była *sang de rate, maladie du sang, chaleur, sang, mourois rouge, mégalérythème infectieux, érythème infectieux*, czasem utożsamiana, a czasem odróżniana od *maladie de Sologne, maladie rouge, maladie d'été, mal rouge*. Może zostać zaklasyfikowana jako zaburzenia krwionośne o podłożu parwowirusowym, rumień zakaźny albo jako zawał i pęknięcie śledziony²³⁴.

Wadą główną świń była wągrzyca wywołana przez obecność larw *Cysticercus cellulosæ, Tænia solium* (cysty w języku – *mezeaux, ladres*) – *ladrerie, meseaux en la langue, n'y avait rien a la langue, pourriture de St.-Jacques, nosclerie*²³⁵. Czasem choroba ta utożsamiana była z *mézellerie, mezellerie* (co bywało też uznawane za odrębną chorobę, związaną z niedostatecznym poziomem czystości i higieny w chlewie), z różnymi polietiologicznymi zaburzeniami określanymi jako *soie*, a także z owrzodzeniem i obecnością cyst podskórnych na ciele świń (*meseaux dans le corps, porcus leprosus*)²³⁶.

²³⁰ L. Curies-Seimbres, *Commentaire de la loi...*, s. 29.

²³¹ W badanym okresie uznawano, że stereotypie są efektem zaburzeń żywieniowych.

²³² J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 116–123; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 228–235, 312; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 141; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 135–146; A. Loysel, *Institutes Coutumieres...*, 3.4.16; A. Gallier, *Traité des Vices Rédhibitoires...*, s. 277 nn.

²³³ J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [..] I*, s. 323–324; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 272; Ch.B.M. Toullier, J.B.H. Duvergier, *Le droit civil français...*, s. 143.

²³⁴ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 229–243; Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 276–281, 323–325; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 146; idem, *Dictionnaire usuel... [..] II*, s. 276–279; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 193–199.

²³⁵ *Coutumes des duché, bailliage...*, s. 418; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 243–245; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [..] I*, s. 323–324; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 146–147; idem, *Dictionnaire usuel... [..] II*, s. 226–227.

²³⁶ W ocenie autora – pomimo utożsamienia tych schorzeń w przepisach Tuluzy – były to różne choroby.

Wadami, których klasyfikacja nie przedstawia większej trudności były następujące jednostki chorobowe:

- padaczka (określana jako *mal caduc, mal sacré, haut mal, épilepsie*)²³⁷,
- przepuklina pachwinowa (*hernie inguinale intermittente, hernia inguinalis intermittens*)²³⁸,
- angina (*étranguillon, esquinancie*)²³⁹,
- rozedma płuc (*emphysème pulmonaire, emphysema*),
- wścieklizna (*rage*)²⁴⁰,
- krwimocz (*pissement du/de sang*) wskutek różnego rodzaju zapaleń, uszkodzeń czy kamicy nerek i dróg wyprowadzających mocz²⁴¹,
- *non-délivrance* – problemy z wycieleniem się (*vêlage, mise-bas, délivrance*), donośnieniem ciąży i przebiegiem porodu u krów²⁴², wynikające z różnorodnych przyczyn (np. zaparcia, zatrzymania, martwe urodzenia), a także *renversement de matrice, chute de matrice* – wypadnięcie macicy i pochwy²⁴³,
- ospa owiec – mimo ogromnej różnorodności i wariantywności terminologicznej (*clavelée, claveau, clavelin, clavin, claveade, clavier, clavelle, clavillère, clousain, cloubain, mal rouge, gravelade, picote, picotte, rougeole, petit-vérole, petite vérole, variole, vérolin, variolin, boussade, moragne, gamage, gramadure, liard*, czasem utożsamiane z *passio bovina*); wadą zwrotową było samo podejrzenie wystąpienia w stadzie tej choroby zakaźnej²⁴⁴.

Poza tym poprzez interpretację ekstensywną i analogiczną możliwe było przed 1838 r. dopuszczanie w konkretnych przypadkach redhibicji także co do innych wad ukrytych²⁴⁵.

²³⁷ Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 155–161, 263–264, 290, 318; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 246–267; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 144–145; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 70–77, 173–176.

²³⁸ Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 235–243, 313; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 146–153.

²³⁹ M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 274.

²⁴⁰ J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 246–267.

²⁴¹ Ibidem, s. 203–243; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 144–145, 272.

²⁴² Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 264–268, 318–319; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 144–145; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 176–180.

²⁴³ Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 268–271, 320; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 180–185.

²⁴⁴ Ch.M. Galisset, J. Mignon, *Nouveau traité...*, s. 272–275, 321–323; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 229–243; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 146, 223–228; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 186–193; J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [..] I*, s. 321–322.

²⁴⁵ Na przykład różnych wad zgryzu i zębów (*mauvais denture*), różnych chorób śmiertelnych, tętniaków, kamic, chorób związanych z dojmem (zapalenia wymienia, spadek mleczności poniżej 4 l), guzów nowotworowych, różnych stanów zapalnych, różnych chorób zakaźnych, różnych przewlekłych chorób wewnętrznych, wąglika (*charbon*), polipów jam nosowych. Por. J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 175–177, 203–243; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [..] I*, s. 144–146.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza i interpretacja pozwala na wyciągnięcie następujących wniosków:

Zwyczajowe regulacje odpowiedzialności za wady główne zwierząt istniały na obszarze całej Francji, zarówno na obszarze tzw. krajów prawa zwyczajowego, jak i tzw. krajów prawa pisanego. Prawa zwyczajowe francuskie były niezwykle zróżnicowane jeśli chodzi o typy wad głównych zwierząt gospodarskich i stosowane do nich reguły temporalne, jednakże najczęstsze było przyjmowanie wad głównych koni (i ewentualnie innych zwierząt koniowatych) w postaci triady: *morve, pousse, courbature*.

W wielu systemach prawnych zwyczajowych, zwłaszcza środkowo-zachodniej Francji²⁴⁶, zaznaczała się jednolitość norm prawnych: poza przyjmowaniem klasycznej triady wad głównych koni istniała także zaostrzona odpowiedzialność sprzedawcy za jego zapewnienia co do zdrowia zwierząt (*sains et nets*), przejawiająca się w ponoszeniu odpowiedzialności nie tylko za wady ukryte, ale i za wady jawne zwierząt. Nie we wszystkich systemach występowało natomiast określenie wad głównych gatunków innych niż konie; najczęstszymi wadami wyróżnianymi u innych gatunków były: padaczka i *pommelière* u rogacizny, wągryca u świń i ospa u owiec.

W większości systemów zwyczajowych *actio redhibitoria* była jedynym uprawnieniem dostępnym dla kupującego w odniesieniu do zwierząt, co do których wyliczano wady główne. Badane prawa zwyczajowe wykazywały elementy hybrydowości, cechowały się bardzo różną jakością i zawartością przepisów, wiele zwyczajów nie było skodyfikowanych. Prawa zwyczajowe nie były stałe i niezmiennie; były one kształtowane przez m.in. prawo rzymskie, inne zwyczaje, orzecznictwo parlamentarne, zwłaszcza paryskie²⁴⁷, akty władzy królewskiej i policyjne, poglądy doktryny, a w XIX w. również przez ustawy.

Szeroko stosowana była interpretacja rozszerzająca i analogiczna w obrębie każdego ze zwyczajów, a także interpretacja rozszerzająca, analogiczna i prawnoporównawcza między różnymi zwyczajami oraz między prawami zwyczajowymi a *ius commune*. W niektórych zwyczajach wykładnia analogiczna oraz prawnoporównawcza prowadziła do generalizacji norm prawnych na wszelkie wady wszelkich gatunków zwierząt.

Prawo rzymskie w formie *ius commune* pełniło na obszarze całej Francji rolę – co najmniej – subsydiarną, w wielu przypadkach regulacja rękojmi opierała się głównie na regulach *ius commune* (w oparciu o edykt edylów kurulnych), którą to regulację zwyczaj uzupełniał jedynie o katalog wad głównych i skrócony okres dostępności

²⁴⁶ Sens, Auxerre, Bar, Bassigny, Metz, zob. J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [...] I*, s. 320.

²⁴⁷ Ibidem, s. 321–322.

powództwa redhibicyjnego. Również w ramach doktryny *droit commun* akceptowano określanie przykładowych wad przez zwyczaj²⁴⁸.

Pomimo zniesienia wcześniejszych lokalnych praw francuskich przez Kodeks Napoleona, w praktyce orzeczniczej w latach 1804–1838 przyjmowano – co najmniej *præter legem*, jeśli nie *contra legem* – dawne, zwyczajowe katalogi wad głównych i okresów na ich ujawnienie się. Przyjmowane w ustawodawstwie XIX-wiecznym katalogi wad głównych stanowiły bezpośrednią kontynuację dawnych praw zwyczajowych, wskutek czego były anachroniczne i niezgodne z ówczesną wiedzą weterynaryjną.

Wady główne były w większości zaburzeniami o małej istotności z punktu widzenia wiedzy weterynaryjnej, a także o niewielkiej częstotliwości występowania u zwierząt. Nie wszystkie wady główne były chorobami, część z nich to zaburzenia zachowania i stereotypie. Nazwy wad głównych stosowane w prawach zwyczajowych wykazywały duże zróżnicowanie regionalne, wiele z nich było jedynie lokalnymi i gwarowymi, jedna nazwa mogła oznaczać różne wady, zaś pojedyncza jednostka chorobowa określana była wieloma nazwami, co mogło prowadzić do nieporozumień i pomyłek²⁴⁹. Nazwy większości wad były nieadekwatne do – nawet ówczesnej – wiedzy weterynaryjnej, oznaczały one często wiele różnorodnych stanów patologicznych, a raczej – licznych, polietiologicznych symptomów, których nazwy wynikały jedynie z błędnej pseudoobserwacji²⁵⁰.

Okresy redhibicyjne przyjmowane w prawach zwyczajowych były wysoce zróżnicowane, co skutkowało nieuzasadnioną niejednorodnością sytuacji prawnej kupujących; były one nieadekwatne do czasu rozwoju zaburzeń i okresów inkubacji chorób zakaźnych²⁵¹.

Przedstawiciele nauk weterynaryjnych dostrzegali błędność i nieadekwatność terminologiczną oraz potrzebę reformy katalogów wad, podejmowali indywidualne i instytucjonalne działania w celu zmiany ustawodawstwa, jak również wysuwali postulaty dekazuizacji, abstraktywizacji i generalizacji odpowiedzialności rękojmiowej za wady fizyczne zwierząt.

Wraz z biegiem lat zwiększał się, początkowo w obrębie prowincji, potem państwa, a później również w skali międzynarodowej i globalnej, obrót zwierzętami na dalsze odległości – fakt ten, a także niezaprzeczalna powszechność chorób zwierząt nie stawały się podniętą do głębszej refleksji legislacyjnej i unifikacyjnej.

Paradoksalną jest refleksja, że przez całe wieki oznaczenie wady głównej jakąś nazwą nie oznaczało najczęściej jednej jednostki chorobowej, a ponadto stosowano analogię. Wraz z rozwojem nauk weterynaryjnych i doktryny pozytywizmu prawni-

²⁴⁸ R.J. Pothier, *Traité des obligations*, s. 334 (p. *supra*); J.F. Vaudoré, *Le droit rural français [...] I*, s. 325.

²⁴⁹ Por. M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [...] I*, s. 268–269.

²⁵⁰ *Ibidem*; J.B. Huzard, *De la garantie...*, s. 34, 89–96, 106–267; A.A. Rey, *Traité de jurisprudence vétérinaire*, s. 17.

²⁵¹ *Ibidem*, s. 14–17; M. Beugnot (red.), *Dictionnaire usuel... [...] I*, s. 270.

czego starano się dokładnie doprecyzować każdą nazwę, ujmować jedną jednostkę chorobową pod jedną nazwą, unikać analogii, ale dawna lista wad głównych pozostawała bez zmian, przez co systematycznie spadał poziom realnej ochrony kupujących.

Autor na podstawie analizy przeprowadzonej z punktu widzenia nauk prawnych i nauk weterynaryjnych sceptycznie odnosi się do rzeczywistego istnienia, zarówno dawniej, jak i współcześnie, jakiegokolwiek – może poza przyzwyczajeniem – *ratio legis* ujmowania wad fizycznych zwierząt w ustawowe, kazuistyczne katalogi zamknięte oraz do limitowania uprawnień kupujących w związku z zachwianiem ekwiwalentności umowy sprzedaży przez ujawnienie się wady ukrytej zwierzęcia.

W świetle przeprowadzonych badań nie ulega jednak wątpliwości, że zwyczaje prawne, jak i przyzwyczajenia, były i są niezwykle żywotne. W badanym okresie historycznym szala zwycięstwa w zmaganiach między koncepcjami romanistycznymi, abstraktywizującymi-generalizującymi a germańskimi, kazuistyczno-limitującymi, w odniesieniu do rękopisów za wady fizyczne zwierząt przechyliła się zdecydowanie na stronę tych ostatnich. Również i dziś w prawie francuskim obecny jest ustawowy katalog wad głównych, jednak skład gatunkowy zwierząt i lista wad uregulowanych przez współczesne przepisy szczególne różni się od norm stanowiących przedmiot niniejszej pracy²⁵². Wspólna pozostaje natomiast, stojąca za przyjęciem właśnie takiego modelu regulacji, idea prawodawcza – a może... tylko przyzwyczajenie.

BIBLIOGRAFIA

- Arangio-Ruiz V., *La compravendita ni diritto romano II*, Neapol 1956.
- Arbaud M., *Loi du 20 mai 1838 sur les vices rédhibitoires et de la garantie dans les ventes et échanges d'Animaux domestiques*, Draguignan 1840.
- Arnaud A.J., *Les origines doctrinales du Code civil français*, Paris 1969.
- Arrêt du Conseil d'Etat d'roi, pour prévenir les dangers des maladies des animaux, et particulièrement de la morve* z dnia 16 lipca 1784 r.
- Bechmann A., *Der Kauf nach gemeinem Recht I*, Erlangen 1876.
- Bechmann A., *Der Kauf nach gemeinem Recht II*, Erlangen 1884.
- Bechmann A., *Der Kauf nach gemeinem Recht III*, Lipsk 1905–1908.
- Beugnot M., *Dictionnaire usuel de chirurgie et de médecine vétérinaires. Manuel pratique [...] I*, Paris 1859.
- Beugnot M., *Dictionnaire usuel de chirurgie et de médecine vétérinaires. Manuel pratique [...] II*, Paris 1836.
- Bouchet G., *Le cheval à Paris de 1850 à 1914*, Geneve – Paris 1993.
- Boyer G., *Recherches historiques sur la résolution des contrats (Origines de l'Article 1184 C. civ.)*, Paris 1924.

²⁵² Art. L213-1–L213-9, R213-1–R213-9 *Code rural et de la pêche maritime* (nouveau; Version consolidée au 22 mai 2020).

- Bris D. le, *Testing legal origins theory within France: Customary laws versus Roman code*, „Journal of Comparative Economics” 2019, t. 47, z. 1.
- Chabert P., Fromage C.M., *Des lois sur la garantie des animaux, ou Exposé des cas rédhitoires*, Paris 1804.
- Charles-Lavauzelle H., *Loi du 21 juin 1898 sur le Code rural, suivie de la loi du 2 août 1884 sur les vices rédhitoires*, Paris 1902.
- Code civil des Français (Code Napoléon), Loi du 30 ventôse an XII sur la réunion des lois civiles en un seul corps, sous le titre de Code civil des Français* (Bulletin des Lois 1804); przekł. pol.: *Kodex Napoleona z przypisami*, tłum. Fr.X. Szaniawski, Warszawa 1808.
- Code rural et de la pêche maritime* (nouveau; Version consolidée au 22 mai 2020).
- Commentaire sur les coutumes du Maine et d'Anjou, ou Extrait raisonné des autorités, édits et déclarations, arrêts et réglemens, qui ont rapport à ces deux coutumes*, red. L.O. de Saint-Vast, Alençon 1777–1779.
- Commentaires sur la coutume du bailliage et comté d'Auxerre, anciens ressorts et enclaves, rédigées en présence et du consentement des trois Etats du Pays*, red. J.F. Née de La Rochelle, Paris 1749.
- Conférence de la Coutume de Sens, Avec le Droit Romain, les Ordonnances du Royaume, et les Autres Coutumes*, red. M. Le Noir, Sens 1787.
- Corps et compilation de tous les commentateurs anciens et modernes sur la coutume de Paris*, C. de Ferrière, Paris 1714.
- Coutume de la prévosté et vicomté de Paris commentée [...]*, red. J. Brodeau, Paris 1669.
- Coutumes de la prévosté et vicomté de Paris, mises et rédigées par écrit, en presence des gens des trois Etats de ladite Prevosté et Vicomté*, red. Ch. de Thou, Paris 1581.
- Coutumes des pays, comté et bailliage du Grand Perche [...]*, red. Ch. du Moulin, Chartres 1737.
- Coutume de Normandie, dans un ordre naturel*, red. M. Le Conte, Rouen 1771.
- Coutume de Normandie, expliquée [...]*, red. M. Pesnelle, Rouen 1704.
- Coutume de Paris, mise en nouvel ordre [...]*, red. A. Masson, Paris 1703.
- Coutume des baillages de Sens et de Langres. Commentée et conferée avec les coutumes voisines, et specialement avec celle de Chaumont en Bassigny*, red. J. de Laistre, Paris 1731.
- Coutumes des duché, bailliage et prevosté d'Orleans, et ressorts d'iceux [...]* II, red. J. Rouzeau-Montaut, Paris 1760.
- Coutume d'Orleans commentée [...]* II, M. Delelande, Orlean 1705.
- Coutumes générales de la ville de Mets et pays messin, corrigées ensuite des résolutions des trois états de ladite ville, ès années 1616, 1617 et 1618*, Paris – Metz 1677.
- Coutumes generales de la ville et duché de Cambray, pays et conté du Cambresis [...]*, red. M. Pinault, Douay 1691.
- Coutumes générales du bailliage du Bassigny [...]*, Nancy 1761.
- Coutumes générales du païs et duché de Bretagne, et usemens locaux de la mesme province II*, Rennes 1746.
- Coutumes generales et locales du païs et duché de Bourbonnois, avec le commentaire dans lequel les coutumes sont expliquées [...]*, red. M. Auroux des Pommiers, Paris 1732.
- Coutumes de la ville, gardiage et viguerie de Toulouse [...]*, red. J.A. Soulatges, Toulouse 1770.
- Coutumes et Statuts de la ville de Bergerac, Traduits de Latin en Français*, red. E. Trelhier, Bergerac 1779.

- Curies-Seimbres L., *Commentaire de la loi du 2 août 1884 sur les vices rédhibitoires dans les ventes et échanges d'animaux domestiques. Tuberculose bovine. Compétence, jurisprudence, conseils aux justiciables, desiderata*, Tarbes 1895.
- Dajczak W., *Potencjał metody porównawczo-historycznej na przykładzie kontrowersji wokół odpowiedzialności sprzedawcy za wady fizyczne rzeczy* [w:] A. Wudarski (red.), *Prawo obce w doktrynie prawa polskiego*, Warszawa 2016.
- Decisions sur chaque article de la coutume de Normandie, et observations sur les usages locaux* [...], red. P. de Merville, Paris 1781.
- Décret du 22 juin 1882 portant règlement d'administration publique pour l'exécution de la loi du 21 juillet 1881* (Bulletin des Lois 1882).
- Décret du 28 juillet 1888 sur la tuberculose bovine* (Bulletin des Lois 1888).
- Digesta seu Pandectæ Iustiniani Augusti* [w:] Th. Mommsen, P. Krüger (red.), *Corpus Iuris Civilis I*, Berlin 1872.
- Domat J., *Les loix civiles dans leur ordre naturel; Le droit public, et „Legum delectus”*, Paris 1777.
- Donellus H., *Hugonis Donelli jurisconsulti et antecessoris Opera omnia* [...] X.I, Macerata 1832.
- Donellus H., *Opera priora, edita iam olim, nunc recens recognita et repurgata ab auctore nec paucis accessionibus et auctiora, et meliora facta*, Frankfurt am Main 1639.
- Dzikowski A., *Kryteria oceny wad fizycznych zwierząt koniowatych (Equidæ) stosowane przez autorów rzymskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2018, t. 70, z. 2.
- Édit royal du mai 1664: Établissement de la Compagnie des Indes Occidentales, Édits, ordonnance royaux, déclaration et arrêts du Conseil d'Etat du Roi concernant le Canada I*, Quebec 1854.
- Falkowska A., *Odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu rękojmi za wady fizyczne rzeczy*, Warszawa 2010.
- Fénelon P., *Vocabulaire de Géographie agraire*, Tours 1970.
- Feuerbach P.J.A. von, *Civilistische Versuche*, Giesen 1803.
- Galisset Ch.M., Mignon J., *Nouveau traité des vices rédhibitoires et de la garantie dans les ventes et échanges d'animaux domestiques, ou jurisprudence vétérinaire* [...], Paris 1864.
- Gallier A., *Traité des Vices Rédhibitoires dans Les Ventes ou Échanges d'Animaux domestiques. Commentaire de la loi du 2 août 1884*, Caen – Paris 1894.
- Garofalo L., *Le azioni edilizie e la direttiva 1999/44/CE* [w:] S. Mazzamuto (red.), *Il contratto e le tutele. Prospettive di diritto europeo*, Torino 2002.
- Gelliusz A., *Noctes Atticæ* [w:] Aulo Gellio, *Le Notti attiche IV–V. Introduzione, testo Latino, traduzione e note*, red. F. Cavazza, Bologna 1985.
- Giaro T., *Moment historyczny w prawoznawstwie porównawczym* [w:] A. Wudarski (red.), *Prawo obce w doktrynie prawa polskiego*, Warszawa 2016.
- Giaro T., *Some Prejudices about the Legal Tradition of Eastern Europe* [w:] B. Sitek, A.W. Bauknecht, J.J. Szczerbowski (red.), *Comparative Law in Eastern and Central Europe*, Cambridge 2013.
- Gohier J.B., *Tableau synoptique des coutumes suivies dans la plupart des ci-devant provinces de France à l'égard des cas rédhibitoires des animaux*, Lyon 1804.
- Guillouard L., *Traité de la vente et de l'échange I*, Paris 1890.
- Hellfeld J.A. von, *Jurisprudentia forensis secundum Pandectarum ordinem in usum auditorii proposita*, Jena 1806.

- Hofacker C.Ch., *Principia Iuris Civilis Romano-Germanici II (IIIa)*, red. Ch. von Gmelin, Tübingen 1794 (1802).
- Höpfner L.J.F., *Theoretisch-practischer Commentar über die Heineccischen Institutionen nach deren neuesten Ausgabe*, Frankfurt am Main 1790.
- Holewiński W., *O zobowiązaniach podług Kodeksu Napoleona. Wykład tytułu III i IV księgi trzeciej*, Warszawa 1875.
- Hubscher R., *La loi sanitaire de 1881 et son application dans les campagnes*, histoire-medecine-veterinaire.fr/wp-content/uploads/2014/03/Hubscher_B1-Loi-sanitaire-1881.pdf.
- Hubscher R., *Les Maîtres des bêtes: Les vétérinaires dans la société française (XVIIIe–XXe siècle)*, Paris 1999.
- Huzard J.B., *De la garantie et des vices redhibitoires dans le commerce des animaux domestiques*, Paris 1837.
- Huzard J.B., *De la garantie et des vices redhibitoires dans le commerce des animaux domestiques d'après la loi du 20 mai 1838, at dans le commerce des animaux destinés a la consommation*, Paris 1844.
- „Journal de Médecine Vétérinaire” 1853, 1860.
- Konic H., *Prawo o zobowiązaniach*, Bydgoszcz – Warszawa 1930.
- Krysiński L., *O odpowiedzialności sprzedawcy za wady zwrotowe*, „Przegląd Sądowy” 1869, nr 3.
- La Coutume de Paris, conférée avec les autres coutumes de France et expliquée [...]*, red. P. Molinæus, Paris 1666.
- La Coutume de Normandie, reduite en maximes, selon le sens litteral, et l’Esprit de chaque Article*, red. P. de Merville, Paris 1707.
- La coutume reformée du païs et duché de Normandie, anciens ressorts et enclaves d’Iceluy, expliquée par plus sieurs Arrets et Reglements, et commentée*, red. H. Basnage de Beauval, Rouen 1678.
- Lauterbach W.A., *Collegium theoretico-practicum ad quinquaginta Pandectarum libros, methodo synthetica pertractatum Ib*, Tübingen 1690–1714.
- Lavenas P.C., *Nouveau manuel des vices des rédhitoires des animaux domestiques [...]*, Paris 1837.
- Le Bris D., *Testing legal origins theory within France: Customary laws versus Roman code*, „Journal of Comparative Economics” 2019, nr 47(1).
- Le Pelletier É., *Manuel des vices rédhitoires des animaux domestiques. Commentaire théorique et pratique de la loi du 2 août 1884, avec les modifications que la loi du 31 juillet 1895 y a apportées et un formulaire complet de tous actes et formalités [...]*, Paris 1902.
- Les coutumes générales, et locales de la ville, prévôté et siege de Saint Sever, lesquelles ont été approuvées et confirmées, et par Edit perpétuel décrétées et autorisées par la Cour de Parlement de Bordeaux*, Bordeaux 1760.
- Litauer J.J., *Prawo cywilne obowiązujące na obszarze b. Kongresowego Królestwa Polskiego z dodaniem tekstu francuskiego, ustaw uzupełniających i związkowych oraz orzecznictwa kasacyjnego*, Warszawa 1929.
- Loi du 20 mai 1838 concernant les vices rédhitoires dans les ventes et échanges d’animaux domestiques* (Bulletin des Lois 1838).
- Loi du 21 juillet 1881 sur la police sanitaire des animaux* (Bulletin des Lois 1881).
- Loi du 2 août 1884 sur le Code rural (sur les vices rédhitoires dans les ventes et échanges d’animaux domestiques)* (Bulletin des Lois 1884).

- Loi du 31 juillet 1895 sur la garantie en matière de ventes et sur les vices rédhibitoires* (Bulletin des Lois 1895).
- Loysel A., *Institutes Coutumieres, ou, Manuel de plusieurs et diverses reigles, sentences et Proverbes tant anciens que modernes du Droict Coustumier et plus ordinaire de la France*, Paris 1707.
- Machnikowski P., *Swoboda umów według art. 353¹ KC. Konstrukcja prawna*, Warszawa 2005.
- Malblanc J.F., *Principia iuris Romani secundum ordinem Digestorum II*, Tübingen 1802.
- Manna L., *Actio redhibitoria e la responsabilità per i vizi della cosa nell'Editto de mancipiis vendundis*, Milano 1994.
- Monier R., *La garantie contre les vices cachés dans la vente romaine*, Paris 1930.
- Monteskiusz (de Secondat K.L., baron na Brède i Montesquieu), *De l'esprit des loix [...]*, Geneve 1748.
- Nouveau commentaire sur la coutume de Bar-le-Duc: conférée avec celle de St. Mihiel, dont le texte est joint [...]*, red. J. Le Paige, Bar-le-Duc 1711.
- Okolski A., *Zasady prawa cywilnego obowiązującego w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1885.
- Ortu R., „Aiunt ædiles...” *Dichiarazioni del venditore e vizi della cosa venduta nell'editto de mancipiis emundis vendundis*, Torino 2008.
- Pailliet J.B.J., *Manuel de droit français*, Paris 1820.
- Panfil K., *Odstąpienie od umowy jako sankcja naruszenia zobowiązania*, Warszawa 2018.
- Papon J., *Ioannis Paponis Crozetii Forensis Provinciae Iudicis, In Burbonias Consuetudines Commentaria*, Lyon 1550.
- Perenc A., *Historia lecnictwa zwierząt w Polsce*, Warszawa – Wrocław 1958.
- Peuch F., *Précis de police sanitaire vétérinaire ou Exposé des mesures sanitaires applicables aux animaux, en France et en Algérie*, Paris 1884.
- Planiol M., *O zobowiązaniach: dowody, nauka ogólna o zobowiązaniach, umowy*, Warszawa 1928.
- Podkowiak J., *Wolność umów i jej ograniczanie w świetle Konstytucji RP*, Warszawa 2015.
- Pothier R.J., *Traité des obligations* [w:] idem, *Œuvres de R.-J. Pothier, contenant les traités du droit français, nouvelle édition I*, red. D. Ainé, Bruxelles 1831.
- „Recueil de Médecine Vétérinaire” 1858.
- „Recueil périodique des arrêts de la Cour de cassation” 1855.
- Répertoire universel et raisonné de jurisprudence [...]* II, red. M. Merlin, Paris 1807.
- Rey A.A., *Traité de jurisprudence vétérinaire, contenant la législation sur les vices rédhibitoires et la garantie dans les ventes et échanges d'animaux domestiques [...]*, Paris 1875.
- Ripert G., *La règle morale dans les obligations civiles*, Paris 1935.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 7 października 1966 r. w sprawie odpowiedzialności sprzedawców za wady główne niektórych gatunków zwierząt, Dz.U. z 1966 r., Nr 43, poz. 257.
- Schmidlin B., *La risoluzione del contratto nella prospettiva storico-dogmatica: dalla nullità ex tunc al rapporto di liquidazione contrattuale* [w:] S. Mazzamuto (red.), *Il contratto e le tutele. Prospettive di diritto europeo*, Torino 2002.
- Sójka-Zielińska K., *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008.
- Stryk S., *Specimen usus moderni Pandectarum*, Halle 1717.
- Thébaud F., *Loi du 20 mai 1838 sur les vices et actions rédhibitoires, suivie d'un Traité de clinique vétérinaire à l'usage des éleveurs et propriétaires de bestiaux*, Laval 1848.

- Thomas J., *Le temps des foires: foires et marchés dans le Midi toulousain de la fin de l'Ancien Régime à 1914*, Toulouse – Mirail 1993.
- Toullier Ch.B.M., Duvergier J.B.H., *Le droit civil français, suivant l'ordre du Code, ouvrage dans lequel on a tâché de réunir la théorie à la pratique [...] IX*, Bruxelles 1838.
- Treitel G.H., *Remedies for Breach of Contract: A Comparative Account*, Oxford 1988.
- Trzaskowski R., *Granice swobody kształtowania treści i celu umów obligacyjnych. Art. 353¹ K.C.*, Kraków 2005.
- Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań z uwzględnieniem ostatecznego tekstu kodeksu w opracowaniu głównego referenta projektu Prof. Romana Longchamps de Bérier*, Komisja Kodyfikacyjna RP. Podkomisja Prawa o Zobowiązaniach, 1938, z. 7.
- Vaccà L., *Garanzia e responsabilità nella vendita. Tradizione romanistica e problemi dommatici attuali* [w:] L. Garofalo (red.), *Questioni vecchie e nuove in tema di responsabilità*, Napoli 2011.
- Vaudoré J.F., *Le droit rural français [...] I*, Paris 1823.
- Verordnung, betreffend die Hauptmängel und Gewährfristen beim Viehhandel vom 27. März 1899*, RGBl. 1899, Nr. 13, S. 219–220.
- Voet J., *Commentarius ad Pandectas. In quo præter Romani juris principia ac controversias illustriores, jus etiam hodiernum et præcipuæ fori quæstiones excutiuntur I–II*, Haga 1704–1707.
- Wołodkiewicz W., *Rzyskie korzenie współczesnego prawa cywilnego*, Warszawa 1978.
- Zimmermann R., *Common law und ius commune: Unkodifizierte Mischrechtsordnungen im Vergleich* [w:] J. Basedow, U. Drobnig, R. Ellger, K.J. Hopt, H. Kötz, R. Kulms, E.J. Mestmäcker (red.), *Aufbruch nach Europa. 75 Jahre Max-Planck-Institut für Privatrecht*, Tübingen 2001.
- Zimmermann R., *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford 1996.

**EN FRANCE LA POLICE N'Y EST PAS SI EXACTE QUE PARMY LES ROMAINS... –
WARRANTY RESPONSIBILITY FOR HIDDEN ANIMAL DEFECTS
IN FRENCH LAW UNTIL THE END OF THE 19TH CENTURY**

Abstract

Sources of law concerning liability for physical defects of animals in pre-revolutionary and 19th French law – including local customary laws, *droit commun*, and subsequent normative acts – as well as the literature in the field of veterinary sciences were analyzed and interpreted. It was ascertained that the local customary laws which pertained to the warranty for major defects of selected animal species (primarily horses as well as other equidae, cattle, sheep) had existed throughout France and had also been included in the so-called *pays de droit écrit*. Buyers' rights were disproportionately limited, primarily by the existence of a closed catalogue of defects, short deadlines, exclusion of the possibility of price reduction, and the limitation of redhibition. Only a few latent defects were distinguished whose numerous names and scope, as well as the temporal rules, were irrational, anachronistic, and incompatible with the veterinary knowledge. These regulations were applied (*contra legem*) in judicial practice after the Napoleonic Code came into force, and they were subsequently adopted, virtually unchanged, by later legislation.

Key words: warranty, animals, civil law, contract of sale, legal history, veterinary forensic medicine